

**DÖNEMİN KAYNAKLARI VE ARŞİV BELGİLERİNE GÖRE
KOCA RÂĞİB MEHMED PAŞA'YA DÂİR BİR PORTRE DENEMESİ¹**

Mesut AYDINER²

“Râğib mı bu kıl ü kâle bâis”

ÖZET

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısına damgasını vurmuş önemli bir devlet ve edebiyat adamını, Koca Râğib Mehmed Paşa ve dönemini tanıma ve tanımlama girişimidir. Şüphesiz o, Osmanlı Devleti ve ilişki içerisinde bulunduğu devletlerin kaderlerinde etkili olmuş büyük şahsiyetlerden biri olarak, tarihte hak ettiği yeri almıştır. 3 kıtaya yayılmış bir devletin en doğusundan en batısına, zorlu savaş meydanlarından entrikalarla dolu barış masalarına koşmuş ve nihayet, dünya güçler dengesinde söz sahibi olmaya kadar uzanan bir yolda, kılıcından çok aklının ve kaleminin kudretiyle yürüyen biri olarak dikkati çekmiştir. Bazen bir asker, bazen bir diplomat, bazen siyâsî veya ekonomik konularla ilgilenen bir idareci olarak görev yapmış, ama günümüze kadar daha çok ilmiyle, fikriyle, sanatıyla yani sözdeki ve yazıdaki maharetiyle anılmış ve takdir toplamıştır. Ancak, küçük bir memurun çocuğu olarak dünyaya gelen Râğib, devlet hizmetinde basit bir görevde iken, nasıl olmuş da zirveye kadar tırmanmış ve 600 yıl yaşayan bir devletin sayılı ilim, edebiyat ve siyâset adamlarından biri haline gelmiştir? Bu sorunun cevabı pek merak edilmemiş, tarihçiyi daha çok ilgilendiren siyâsî ve idareci kişiliği, genelde nüktedan ve edebî kişiliğinin gölgesinde kalmıştır. İşte bu biyografi denemesi, Râğib'in, büyük mücadelelerle dolu olduğu kadar ilginç anekdotlarla da bezeli hayat hikayesini, bir tarihçi gözüyle okumaya çalışacak ve madalyonun diğer yüzünün ortaya çıkarılmasına hizmet edecektir.

Anahtar Kelimeler: Koca Râğib Paşa, XVIII. yüzyıl, biyografi

**BY PERIOD RESOURCES AND ARCHIVE DOCUMENTS
AN ATTEMPT PORTRAIT ABOUT KOCA RAGHIB PASHA**

ABSTRACT

This study is attempting to define and explanation of the period of Raghıb Mehmed Pasha, who left remarkable marks as a statesman and man of letter, especially within the second half of XVIII.th century. As he was rarely well trained political and cultural person in the XVIII.th century of Ottoman Civilisation, he draw attraction not

1 Bu makale yazar tarafından hazırlanan şu doktora tezinden özetlenmiştir: Mesut Aydın, (2005), Koca Râğib Mehmed Paşa-Hayati Ve Dönemi: 1699-1763, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

² Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aydiner@msgsu.edu.tr

only as a statesman (grand vizier, foreign minister, ambassador, officer) but also as a author, poet, encyclopedist. With these special features of him he effected the fate of Ottoman Empire and other states with had relationship with Ottoman Empire. Two base characteristics of him, to be a statesman and to be a poet brings his reputation to present day. As being a man of letter, Raghıb Pasha's literary works had been examined and studied for several times while his side of statesman had been neglected. His side of literary had been contributed to his characteristic of statesman, and as a result of this contribution he tried to avoid of war of civilisations and would like to establish the peace and tolerance as well as to formation of his reformist characteristic. With in this study, Raghıb Pasha's life and time has been examined and studied from first hand and unique of original documents. Under the lights of these original documents, it has been tried to explain, how the son of a little servant (a scribe in Defterhane) became a top priority of the state besides his huge reputation in the field of literacy. Even tough his side of literary was overshadow the diplomatic and statesman characteristics of Raghıb Pasha this study is aimed to define his political and administrative life within the frame of historical method. Especially the rank rise of Raghıb Pasha within the conditions of XVIII.th century of Ottoman State and Ottoman social life has been examined in this study. The materials upon which this study is based include the correspondence of western diplomats and consular agents resident in Ottoman domains; Ottoman literature, including traditional chronicles, histories, biographical dictionaries, and poetry; western literature of travel in the Ottoman levant; and modern historical studies, western and Turkish. All besides these documents, the literacy works of Raghıb Pasha were also main resources of this study.

Key Words: Koca Raghıb Pasha, XVIII.century, biography

Asıl ismi Mehmed olmasına rağmen ya sadece Râgıb mahlası ile ya da Mehmed Râgıb olarak ama daha çok Koca Râgıb Paşa diye bilinir³. Batıda târihî ve reformist kişiliği, Doğu'da ise devlet adamlığının yanı sıra edebî yönü ve nükteleriyle tanınır. Gerçekten de O, üç kıtaya yayılmış devletin dört bir tarafında iş görmüş, bir yandan zorlu savaş meydanlarında ter, diğer taraftan entrikalarla dolu barış masalarında dil dökmüş.. ve nihayet, dünya güçler dengesinde söz sahibi olmaya uzanan bir yolda, kılıcından çok aklının ve kaleminin gücüyle dikkati çekmiştir. Râgıb'ın H.1110 (1698-1699) (Ahmed Resmî, *Sefînetü 'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2b) yılında gözlerini açtığı İstanbul hâlâ bolluk ve ihtişamın başkenti, dünyanın odak noktalarından biriydi.. Ancak eskimeye yüz tutmuş bir dünya idi bu. Özellikle, doğum tarihi olarak kabul edilen 1699 yılı, Osmanlı Tarihi için *gün dönümü yüzyılın* başlangıcı olmuştu. Karlofça Antlaşması ile Batı'nın güç ve etkisi, kendini hissettirmekten öteye geçmiş, âdeta bir heyula-bir karabasan gibi, gün geçtikçe büyümeye yüz tutmuştu. Râgıb'ın kendini idrak etmeye başladığı dönemin Batı dünyası ise, hergeçen gün kabaran iştihası ve bununla birlikte gelişen fikrî, teknik ve kurumsal

³ “O'nun asıl ismi Mehmed'dir, ancak akraları arasında Râgıb diye bilinir ve çağrılır.” Râgıb Paşa, *Sefîne-i Râgıb*, 2a; Kütüphanesinin avlusunda bulunan ve kendisi tarafından yaptırılan büyük çeşmenin kitabesinde de asıl adı “Mehmed” olarak geçmektedir.

istiflası ile, karşı durulamayacak bir sel halini almıştı. Bu azgın selin bir gün Osmanlı Devleti'ni de yutabileceği endişesi, yenileşme ve ıslah düşüncesini idrâk düzeyinden çıkarıp, bir zaruret haline getirmişti. Râgıb'ın hayat hikayesi de bu eski ile yeni arasında, birbiri rağmına gelişen iki sürecin gergefinde dokunmuştu. Rağıb aynı zamanda bu azim ve cesareti gösterebilmiş devlet adamları çağına da böylece merhaba demişti.

Dönemine dair tımar kayıtları Râgıb'ın 'şehrî' yani İstanbullu ve 'an-asıl kâtibzâde' olduğunu ifâde ile onu 20'li yaşlarda "orta boylu, elâ gözlü, açık kaşlı" olarak tarif ederler (Afyoncu, 2005, s. 148-158, belge II). Babası Defterhâne kâtiplerinden Şevkî Mehmed Efendi'dir (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b).

Kaynakların hemen tamamı, tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterildiği, akranlarına göre çok iyi bir eğitim aldığı, keskin zekâsı ve parlak istidâdı ile dikkat çektiği konusunda mutabıktır. Râgıb bu yaşlarda, 'Babasının izinden giden hata yapmaz' Arap sözüne uyararak, Şevkî Efendi'nin ayak izlerini takip ile Defterhâne'ye gidip gelmeye başlamış, 'kalem'e önem vermiştir. Burada kitâbet, inşâ, yazı çeşitleri, hesap ve defter usulleri gibi bazı bilgilerin pratiğini yapmıştır. Dönemin ünlü hocalarından dersler almış, Hoca Sâlih Efendi'den Farsça öğrenmiş, Ayasofya-yı Kebîr Medresesi müderrislerinden, Reisü'l-kurra ve İmâm-ı fi'l-Hadis Yusuf Efendizâde'den sülûs ve nesih meşketmiştir. O dönemde bir kâtip için gerekli olan Arapça ve Farsça'yı iyi bilmek, aruz, kâfiye, secî, mantık, meânî, beyân, tefsir ve hadise âşına olmak; melâhatla imlâ ve fesâhatla inşâda mâhir olmak önemlidir. Hatta kaynaklar bunların yanında bir katibin sevimli sözler bilmek (şîrîn kelimât, sükkerîn makalât), tahrîr ve tâbirde tatlı ve yumuşak dil (azbü'l-beyân ve ratbü'l-lisân) kullanmak gibi vasıflara sahip olmasının arzulandığını da belirtirler, ki bu vasıfların onda bu yıllarda yeterince yer ettiği ve ileriki yıllarda da kemâlini bulduğu söylenebilir. Zaten Defterhâne'de ona Arapça 'ragibe' kökünden, çok isteyen, rağbet eden manasında Râgıb mahlasının verilmesi, öğrenmeye, ilme karşı ibtilâ derecesindeki hevesini göstermektedir. Dönemin en iyi kütüphanelerinden birine sahip olması, hikemi şiirleri ve telifleri bu mahlasın isabetine delil olarak görülebilir. Nitekim Defterhâne, özel ders ve sohbetlerde kendisini sür'atle geliştirmiş, çok geçmeden emsalleri arasında temâyüz ederek şöhret kazanmaya başlamıştır. İyi Farsça bilgisi, imlâ ve kitâbette akranlarından bir adım önde olması, ona mesleğinde ilerleme yollarını açmış, 1134 (m.1722) yılında Osmanlı-İran savaşı sebebiyle bölgeye tâyin edilen Defterhâne görevlileri arasında yer almıştır. Serasker Ârifî Ahmed Paşa'nın maiyyetine dâhil olduktan sonra, kabiliyetleri sebebiyle Paşa'nın mektupçuluğu hizmetine yükselmiş, Revan fethi sonrası yine onun maiyyetinde umûr-ı mühimme kitâbetine tayin olmuştur (1725)⁴. Aslında bilinenin aksine tahrir vazifesi için tayin olduğu bölgede karışıklıklardan dolayı pek tahrir hizmeti yapamamış, ancak katiplik, mektupçuluk, defter eminliği gibi görevlerde Ârifî Ahmed Paşa, Köprülüzâde Abdullah Paşa, Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa gibi önemli seraskerlerin yanında tüm doğu cephesini dolaşmıştır. Böylelikle Ordu riyâseti vekilliği görevine kadar yükselmiş, Şah Tahmasb ile yapılacak bir müzakereye 'imlâ ve tahrîre

⁴ Buraya kadarki bilgiler daha çok Ahmed Resmî ve Ahmed Nühed efendilerin eserlerinden özetlenmiştir. Bkz. Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nühed, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2b.

kâdir bir kâtip’ olarak katılmıştır (1726) (BOA, Evâhir-i Zilkâde 1138, Mühimme D., 133, s. 287)⁵. Muhtemelen bu yıllarda tanıştığı Hekimoğlu Ali Paşa, Râgıb’ı tavsiye etmiş ve 5 Ca 1140 (1728) tarihinde ‘*İran seferinin zuhûrundan berü Tebriz ve Revan ordularında umûr-ı mühimme hizmetinde olan Mehmed Râgıb’a Revan Defterdarlığı*’ verilmiştir. Böylelikle ilk ciddî pâyeyi almış, genç yaşına rağmen, Osmanlı hiyerarşisinde vâli ve kadıdan sonra çok önemli bir makama getirilmiştir. Ancak defterdarlığı uzun sürmemiş, Revan muhassıla devredildiğinden Râgıb da İstanbul’a çağrılmıştır⁶. İstanbul’a davet zâhiren defterdarlık dönemine ait defterlerinin incelenmesi olarak açıklansa da, genç yaşında yükselmesini çekemeyenlerin bazı iftiralari yüzünden, Râgıb için hassas dönem başlamıştır. 7 yıl önce gurbete çıkmanın verdiği buruk heyecanla İstanbul’dan mahzun ayrılan Râgıb, şimdi yine mahzun ve mükedder olarak şehre dönmekte ve ‘*Yine hem cinsi ider âdeme Râgıb, hasedi’ mısraına mâsadak olarak muhtemelen ‘Kimse Râgıb, gadr-i nâdan ile mağdûr olmasun’* (Demirbağ, 1999, s. 362, 326) diye mırıldanmaktadır.

İstanbul’da eşiyile dostuyla hasret gidermiş, dostluk tazelemiş ve bazı hatırlı dostlarını harekete geçirebilmiştir. Kendisine sürpriz bir şekilde Cizye Muhasebeciliği görevi ayarlanmış, muhtemelen bu görev için bir İran elçisi ile yapılacak görüşme iyi bir sebep teşkil etmiştir (1729-1730) (Uzunçarşılı, 1988, (IV/II), s. 386). Ancak İstanbul’un Patrona Halil İsyanı öncesi saatli bombaya benzeyen durumu pek hoşuna gitmemiş, bu hay huy içerisinde fazla kalamamıştır. 20 Şevval 1142 (8 Mayıs 1730) tarihli bir dilekçesi “*Hemedan eyâletinin timar ve zeâmet tevzii ve Hemedan seraskeri Bağdat Valisi Ahmed Paşa maiyyetinde riyâset ve defter emâneti vekâletlerine memur*” edildiğinden behsetmektedir ki bu iki görevin bir kişiye tevcihine ender rastlanmaktadır (BOA, Cevdet, Tımar, nr. 1395). Ancak Hemedan ve civârının Nâdir Şah eline geçmesinden sonra Râgıb’a yine İstanbul yolu görünmüştür (H.1143-M.1730). Muhtemelen yine İran müzakereleri için çağrıldığı kendisine bu kez ‘*Atlu Mukabelesi*’ payesi verilmesinden anlaşılmaktadır (Ahmed Resmî, *Sefînetü’r-rüesâ*, 49b). Ancak o gelene kadar İstanbul Patrona isyanıyla karışmış ve ‘*ihtilal sebebiyle nice meşakkatlere dûcâr olup, sonra Bağdat vâlisi Ahmed Paşa yanına vâsıl ve nazar-ı iltifâtına nâil olarak*’ tekrar yollara düşmüştür (Ayvansarâyî, 1281, s. 242-243)⁷. Atlu Mukabelesi payesine bu kez Reislik vekâleti ve Bağdat Defterdarlığı görevi ilâve edilmiş olarak yeni vazifesine başlamıştır (1731) (Afyoncu, 2005, belge VII). Böylece ikinci büyük görevine getirilmiştir, ki bu birçok bakımdan onun için şans olmuştur. Yıllardır cephelerde dolaşan edebiyat ve kültür aşığı bir adam için, medeniyet beşiği Bağdat, arandığı bir yerdir.. ve nihayet hem meslekî hem de ilim ve kültür hayatı açısından kendini tatmin de edebilecektir. Mesleki ehliyeti yanında diplomatik yönü de bu sıralarda öne çıkmaya başlamış, hemen hemen İran ile yapılan tüm görüşmelere murahhas olarak tayin edilmiş, hatta o sıralarda Herat’ta bulunan Nâdir Şah’a elçi

⁵ Hükmün bir benzeri için bk. BOA. Mühimme D., 133, s. 276.

⁶ Müddet-i vâfireden berü sebk eden hidmeti mukabele[sinde] Revân defterdârlığı ihsân olunmağla yine vech-i meşrûh üzre müceddeden emr-i âlişân verilmiştir. 18 Z sene 40 (26/7/1728) Afyoncu, a.g.m., belge IV

⁷ Râgıb’ın aynı endişeli hâlini Vâsıf’ın ifadelerinde de görmek mümkündür. O da Ahmed Paşa’nın yanına gidip, onun iltifatına nail olmakla endişelerinden kurtulduğunu söyler. Vâsıf, *Târih*, s. 222

olarak gönderilmiştir (1732). Ancak ilk karşılaşmalarında Nâdir Râgıb'a iyi davranmamış, sulha yanaşmadığı gibi kısa bir süre sonra Bağdad'ı muhasara etmiştir. Yedi ay süren uzun muhasara esnasında Bağdad çok zor günler geçirmiş, halk açlıktan telef olmuş, kedi, köpek eti kıymete binmiştir. Sulh teklifine muhasara ile karşılık verip şehrin teslimini isteyen Nâdir'in elçileri de biraz Nâdir gibi kabadır. Dönemin müellifinin ifadesine göre: '*Lâkin Râgıb hazır cevâb idi. Acem'den gelen elçi, Ahmed Paşa'nın yanında Atlas Târihi'ni gördükde, bizim Şâh'ımız Seyf Târihini mütâla'a eder deyicek, Paşa cevabdan habt olup, Râgıb Efendi'den lisân-ı hâl ile istimdâd ettikde, hemen Râgıb, Târih-i Seyf ikidir. Biri Selîmî, biri Murâdî'dir. Acaba Şah'daki hangisidir? demekle, Elçi Han'ı perîşân, Ahmed Paşa'yı ihyâ ve mesrûr etmiştir. Acem'in muradı gâlib olduklarını imâ ile Paşa'yı tahcîl iken, Râgıb Efendi şâhân-ı Acem'i kahr eden Sultan Selim ile Sultan Murad'ı işaret etmekle elçiyi hacîl etmiştir.*' (Şemdânîzâde, (I), s. 55)

Ancak Bağdat valisi Ahmed Paşa ile adamları müşkil anlar yaşamaktadır. Bu esnada yapılabilecek tek şey Osmanlı ordusu yetişinceye kadar Nâdir Şah'ı oyalamak, zaman kazanmaktır. Ahmed Paşa, Râgıb'ı şehrin teslimi şartlarını konuşmak bahanesiyle Nâdir'e gönderir. Râgıb diplomatik manevralarla görüşmeleri uzatarak Nâdir Şah'ı avutmuş ve bu süre içinde ordu yardımı yetişerek 7 ay çok kötü günler geçiren Bağdad dehşetli muhasaradan kurtulmuştur (7 Safer 1146 / 20 Temmuz 1733) (BOA. Mühimme D. Nr. 139, s. 288, 310, 318; Şemdânîzâde, (I), s. 33-35). Bu zafer çok önemli tehlikeleri bertaraf etmiş, Hacc yollarının güvenliği sağlanmış, bir çok din büyüğünün kabirlerinin bulunduğu Irak toprakları Nâdir istilasından kurtarılmış ve tabii ki akabinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu muhakkak bir tehlikeden arındırılmıştır. Zafer İstanbul'da da büyük sevinç meydana getirmiş, üç gün üç gece şenlikler düzenlenmiş ve bir süre sonra Râgıb taltiflerle ve bazı '*umûr-ı husûsiyi hâvî tahrîrât ile*' İstanbul'a çağırılmıştır. Zaten kısa bir süre sonra da Bağdat'taki başarıları sebebiyle kendisine Maliye Tezkireciliği ihsan olunmuştur (1734) (BOA., A.RSK. nr. 1571, 21; BOA., KK, nr. 261/6 4; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 3a-3b). Önemli hâmilelerinden Hekimoğlu Ali Paşa sadarete olduğundan, artık kendisine İstanbul'da da ikbal yolları açılmıştır. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Hekimoğlu, ittifaklarından endişe ettiği Avusturya ve Rusya ile girilebilecek bir savaşın ayak seslerini işittiğinden, onun zamanında İstanbul, yabancı devletlerin diplomasi arenasına dönmüştür. Bu diplomatik hareketlilikte Râgıb'a da önemli işler düşmüş, Humbaracı Ahmed Paşa, Osmanlı Avrupa siyasetini etkilemek için Hekimoğlu'nun Râgıb gibi bendeleriyle ilişkilerini sıkılaştırmıştır. Ancak bu sırada İran seraskerliği yeniden Ahmed Paşa'ya verilmiş ve Râgıb 1148 (M. 1735) senesinde Ordu Defterdarlığı ve Reisülküttab vekâleti ile kısa bir süre sonra da defterdâr olarak tekrar orduya nasb olunmuştur (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 49b; BOA, A.RSK, nr. 1571, 15). Kısa bir süre sonra Rusya'nın Kırım'a saldırmasıyla Osmanlı-Rus Savaşı başlamış ve Râgıb bu kez yine diplomatik tecrübeleri sebebiyle sadrâzam maiyyetinde Rus seferine dahil edilmiştir (1736). Ordu, İsakça sahrasına yerleşmişken İstanbul'dan Hatt-ı Hümâyûn ile gelen elçi, '*ahvâl-i İran'a ve keyfiyyât-ı sefer-i İran'a vukûfu ve İran ordularında Defterdar ve Reis olup muhasara ve kütâllerde bulunmağla umûr-ı hafîyye ve celîyyeye vâkıf*' olduğu için, Râgıb'ı bu kez İran ile sulh görüşmelerine çağırmıştır (BOA. Mühimme D., nr. 142, s. 96 (H. 1149 tarihli ferman).

Râgıb'ın heyetteki resmî görevi Reisülküttab İsmail Efendi'nin tercümanlığını yapmaktır, ancak maksat, bilgileriyle nâzik bir şekilde olaya müdâhil olabilmek, gerektiğinde İran edebiyatından, özellikle şiirlerden beyitler, mısralar okuyabilmek ve geleneksel İslam kültürü hakkında geniş bilgisiyle muhatabı şaşırtabilmektir. Nâdir'in isteği, Şîî inancını, Sünnî çoğunluğun alternatifi bir anlayış olmaktan çıkarıp, genel kabul gören dört fıkıh mezhebine paralel beşinci mezhep saydırmaktır. İki ay süren müzakereler, dîni konular üzerinde çok sofistike tartışmalara, İranlılar tarafından akıllıca manevralara, Osmanlıların buna karşı verdiği zekice cevaplara ve tabii yer yer münakaşalara sahne olmuştur. İran heyeti eli boş bir şekilde yola revân olurken, Râgıb Efendi de '*mesrûr ve kadr ü kıymeti bilinmiş bir halde*' tekrar ordunun bulunduğu İsakça'ya dönmüştür (1736 sonları). Tercümanlık yapmak için geldiği İstanbul'dan seçkin bir diplomat olarak ayrılmış ve peşinden kaleme alınan ferman ile ve bizzat padişahın emriyle mektûbî-i sadr-ı âlî vazifesine getirildiği müjdelenmiştir (2 Ramazan 1149-4 Ocak 1737) (BOA, Ali Emîrî, I. Mahmud, nr. 3517, 91). Müzâkereler esnasında İran ahvâlinin iç yüzünü bilen bir uzman olarak, zekâsı, kabiliyeti ve dirâyetiyle I. Mahmud ve ileri gelenlerin dikkatlerini çekmiştir (İzgoer, 2003, s. 42 vd).

Osmanlı bürokrasisinde Mektûbî-i sadr-ı âlî görevi, sadrazamın bir tür özel kalemi gibiydi. Râgıb bu görevle ilk defa kadro olarak iktisâdî yönetimin dışına çıkarılmış, merkezî bürokratlar arasında önü açılmıştır. Ancak asıl iş olarak kendisini yine müzakereler, Rusya ve Avusturya cephesinde yeni görevler beklemektedir. Ordu Babadağı Kışlağı'nda karargah kurmuş olmasına rağmen, sadrazam ve adamları hâlâ diplomatik yollardan çözüm aramaktadır. Bu sebeple Ruslarla yapılan Nemirow görüşmelerine murahhas-ı sâlis olarak katılmıştır ki, heyetin ve Râgıb'ın Avusturya ve Rusya murahhasları karşısındaki performansı, dost-düşman herkesi şaşırtmıştır. Murahhasların Lehistan sınırına gitmeleri başka bir fırsat doğurmuş ve bu arada Lehistan ahidnâmesi de yenilenmiştir. Bu vesile ile Râgıb'a yüklü bir zeâmet ile birlikte Şikk-ı sâni pâyesi de ihsan olunmuştur (18 Nisan 1737) (BOA, Tahvil Defteri, nr.2, s. 42). Heyetler ile sadrazam arasındaki iletişimi ve bu arada Fransa'nın aracılığı ile devam eden barış görüşmelerini de Reisülküttap Mustafa Efendi ile birlikte genelde hep Râgıb Efendi yürütmüştür. Avusturya'nın da savaşa girmesi ile artık barış imkanı kalmamış, Osmanlı Belgrad üzerine yürümüş ve önce Adakale ardından Belgrad yeniden ele geçirilmiştir (1738 ve 1739). Dönemin kaynakları Râgıb'ın bu iki kritik fetih hareketinde de önemli roller oynadığını kaydeder. Nitekim şâni, şöhreti, rütbesi hergeçen gün artan Râgıb Efendi, Avusturya ve Rusya ile yapılan Belgrad görüşmelerine de ikinci murahhas olarak katılmıştır. 4 Eylül 1739 günü ise, 22 yıl önce Avusturyalıların zaptettiği şehri yeniden teslim alan küçük heyet ile Çasar-İmparator Kapısı'ndan Belgrad'a girmiştir (Aydiner, 2007, 161b; Hammer, (VII), s. 515). Râgıb'ın bu anlamlı gün için düşürdüğü tarih beyti de neredeyse konu ile ilgili tüm tarih kitaplarına serlevha olmuştur:

Çıkarub 'Leşker-i Küffâr'ı didim târih

*Belgrad Kal'asının aldı Mehemmed Pâşâ (H. 1152)*⁸

Osmanlı Murahhasları Osmanlı Devleti'nin muzafferen imzaladığı bu son barış anlaşmasındaki gayret ve başarılarından dolayı halktan ve padişahın büyük övgü almışlardır. Belgrad Fethi ve anlaşmalarının müjdesi bütün vâkilere, Asya ve Afrika'daki tüm Müslüman devletlere Râgıb'ın kaleminden çıkan bir fetihnâme ile ulaştırılmıştır (Uzun, 2000, s. 43-44 vd.). Nitekim, “*mektupçuluğa riyâset kadar kadr ü şân vermiş*” olan Râgıb, sadrazam sarayına davet edilmiş ve bir hil 'at giydirilerek yeni reisülküttab olarak ilan edilmiştir (19 Zilkade 1153-5 Şubat 1741) (Aydın, 2007, 186b; İzzî, 1198, 4a-5a; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50a; Hammer, (VIII), s. 21; Şemdânîzâde, (I), s. 102). Başkentin birbiri ardınca yabancı elçileri ağırladığı böylesi bir zamanda gerçekleşen bu tayininin anlamı açıktır: Müzakerecilik tecrübesi, dışişlerindeki başarıları, yabancı devlet adamları ile temasları sayesinde çok geniş bir birikim elde eden Râgıb takdir edilmiş ve o dönemin en etkili makamlarından birinin başına getirilmiştir. Reisülküttap Râgıb Efendi kaleminden yetişmiş biri olarak, gelir gelmez bürokrasiye dair bir kısım işlere çeki düzen vermiş ve mesleğinin problemlerine çözümler getirmiştir. Meselâ kaleme ait defter düzeni konularına göre ayrı sınıflandırmalara tabi tutulmuş, Şikâyet Defterleri ile Ahkam Defterleri tamamen birbirinden ayrılmış, Ahkam Defterleri vilayetlere göre belirli bölgelere taksim edilmiştir. Böylece, bürokratik gecikmeye mahal verilmeyerek, sonuçlar hızlı biçimde ilgili kişilere ulaştırılmak istenmiştir. Bu dönemde Teşrifat Kalemi'nde yapılan bazı değişikliklerde de Râgıb'ın parmağı olduğunu söylemek yanlış olmaz (1155-1742). Zaten sadaret döneminde de onun kaleme ilgisi sürecektir, işleyiş ve sisteme ait bazı uyarılar ve değişiklikler yapacaktır.

Râgıb'ın reisliği dönemi birbiri ardınca gelip-giden elçiler ve Belgrad anlaşmasına ait bazı pürüzlerin giderilmesi için yapılan görüşmelerle geçmiştir. Döneme ait kaynaklar, onu ‘*Rusya, Avusturya ve İran ile girilen bütün müzakerelerin ruhu*’ olarak niteler ve birçoğunda diplomatik kurnazlık yaparak muhatapları iknâ ettiğine işâret ederler. Batılı kaynaklara göre ise (Hammer, (VIII), s. 25-172); “*Râgıb döneminde diplomasi sanatı Osmanlılarda gözle görülürcesine bir mükemmellik kazanmış ve bu sanat hristiyan devletler aleyhine bir silah olarak kullanılır hale getirilmiştir. Evvelce İran, Avusturya ve Rusya ile anlaşmalar imzalanması sırasında olağanüstü yetkili murahhas olarak ön plana çıkan, ileri zekâ sâhibi Reisefendi Râgıb, aynı zamanda sağlam eğitimi ve itidâli ile de ünlüdür. Ne aç gözlü, ne de iş karıştırıcıdır. Avrupa temsilcileriyle tam bir ahenk içinde münasebet sürdürmekte ve onlara karşı nazik davranmaktadır.*” Nitekim bu dönemde Râgıb'ın yakın arkadaşlarından Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi Fransa'ya, Küçük Hüseyin Efendi Sicilyateyn Krallığı'na Napoli'ye elçi gönderilmiştir (1154-1741) (BOA. Mühimme 148, s. 36, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1154 tarihli hüküm; Aydın, 2007, 199b, 200a-200b; Şemdânîzâde, (I), s. 107).

⁸ “Çıkarub ‘leşker-i küffâr’ı” demek, kafir askerlerin kaleden çıkarılması anlamı yanında, ebced hesabına göre bu iki kelimenin sayı değerleri toplamının sonuçtan çıkarılması da demektir, yani : 2003-851=1152; şiir için ayrıca bkz.: İsmail Yakıt, Ebced, s. 320.

Yine İspanya, İngiltere elçilerinden başka önemli görüşmelerden biri de İsveç Elçileri ile yapılmış, Ruslarla aralarındaki problemler yüzünden İsveç tabii müttefik kabul edilmiş ve ilişkilere özen gösterilmiştir. Elçiler Hoepken ve Carlson sık sık Râgıb ile görüşür olmuşlar, mâlî vaziyeti iyi olmayan İsveç için borç istemiş ve Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesine yardımcı olunmasını rica etmişlerdir. I. Mahmud adına İsveç ve Rusya'ya nâme yazılmış, İsveç ile Rusya sulh yapmış, hattâ her iki devlet bu barışıklık ve tavassuttan dolayı teşekkür için elçi yollamışlardır. Râgıb'ın gayretleri ile İsveç'e iki yüz bin kuruş borç bulunmuş ve para 3 Temmuz 1742'de elçi Carlson'a senet mukabili teslim edilmiştir (BOA, NHD., nr. 8, s. 3).

Fransa ise Osmanlı'yı kendi yanında Avusturya'ya karşı cephe açmaya ikna etmeye çalışmış, ancak Râgıb'ın da dahil olduğu gurup, yakın zamanda büyük gayretlerle imzalanan muahedeye riâyet edileceğini beyân ile, savaştan uzak durmuşlardır. Sadrâzam Hekimoğlu Ali Paşa'dan dolayı Râgıb'ın da Fransa yanlısı siyâset izleyeceğinden ümitli bu takım, Osmanlı'yı harekete geçirmeye muvaffak olamamış, ancak Avusturya ve Rusya bu korku ile devamlı diken üzerinde kalmıştır. Avusturya elçisi Ulefeld ve von Penkler Osmanlı'yı savaşa bulaştırmamak için İstanbul'da Rus Elçi Vişniyakof ile birlikte Fransa ve İsveç'e karşı cephe oluşturmuşlardır. Râgıb elçiler arasındaki bu çatışmayı ustalıkla kullanmasını bilmiş, Penkler'e esirler ve barışın sürdürülmesi konusunda yardımcı olurken, karşılığında, Avusturya verâset savaşlarının gidişâtı ve Avrupa ahvâline dair bilgiler almayı ihmal etmemiş, Penkler de düzenli malumat aktarmayı sürdürmüştür. Râgıb'ın Reisülküttap olarak dış devletlerle ilişkileri şöphesiz bunlarla kalmamış, bu yıllarda İstanbul, âdetâ Nuh'un gemisi gibi her cinsten mahlûku barındıran bir beşerî zemine sahip olduğundan, yabancılar peşi sıra gelip gitmeye devam etmiş, hatta çok ilginç bir olay daha cereyân etmiştir. 1743 yılında İstanbul'da Korsika Cumhuriyeti adına faaliyet göstermeye başlayan Kont Beaujeu, Bonneval Ahmed Paşa ve İbrahim Müteferrika'nın aracılıkları ile Sadrâzam Hekimoğlu ve Râgıb Efendi ile görüşmelerde bulunmuştur. Beaujeu, Korsika'yı Bâbîâlî himâyesine devredecek nihâyetlenmemiş bir ön anlaşma bile yapmış, ancak Râgıb elçiye pek iyi gözle bakmadığından, anlaşmanın bitirilmesine taraftar olmamıştır. Dönemin gözlemcisi, kendisine baskı yapmak isteyenlere karşı Râgıb'ın başını olumsuzca iki yana sallamaktan öte pek bir laf etmediğini, sadece, harita üzerinden Korsika'nın yerini kendisine göstermelerini isteyerek, muhataplarına anlamlı bir cevap verdiğini kaydeder. Daha sonraki gelişmeler, âdetâ Avrupa'nın kucağında yeralan bir devlete bulaşmamakla, Râgıb gibi düşününlerin ne kadar isâbetli bir tercihte bulunduğunu ispatlamıştır.

Bir türlü yakasını bırakmayan İran ve Nâdir Şah gâilesi, Râgıb'ı reisliğe başladığının ilk günlerinde de bulmuş ve onu görevinden edene kadar rahat bırakmamış, Râgıb, fermân-ı âlî ile İran konularında görüş beyân etmek ve tüm müşâverelere katılmakla yetkili kılınmıştır 1155 (M. 1742). Mezhep tartışmaları sebebiyle İran ile yeniden savaş durumuna gelindiğinden Safevî hanedanına mensubiyetini iddia eden Safi Mirza lakablı bir şehzâde Nâdir'e karşı kullanılmak istenmiş, sık sık Râgıb ile görüşüp İran meselesine dair tenbihatlardan sonra, Mirza'ya Şah'lık unvanı verilmiştir. İran ümerâsına, Mirza'nın ağzından Râgıb tarafından farsça mektublar yazılmış ve sınır vâlileri aracılığı ile bunlar el altından İran içlerine kadar dağıtılıp, yakında İran'ın Nâdir'in elinden kurtarılacağı telkini ile kamuoyu oluşturulmak istenmiştir. Ancak

gelenek nokta barış yanlısı Râgıb'ın başını yemiş, Nâdir'in, Caferî mezhebi konusundaki ısrarı karşısında, o mütereddid ulemâyâ karşı hep şunları söylemiştir: “*Hak mezhep dörtlüdür, lâkin padişahımızın hükmü cârî olduğu yerlerde, diğer mezheplerden dâvalara karşı kadılar Hanefî mezhebi üzere hüküm verirler; Caferî mezhebi tasdik olursa Osmanlı ülkelerinde yine Hanefî mezhebi cârî olacağından; bu tasdik lâfzı izâfî bir şey olarak kalacaktır. Bu boş laf için otuz seneden beri Anadolu harab ve nice yüz bin müslüman lüzumsuz yere telef olmuş, hazîne boşalmıştır. Devletin Nemçe ve Moskov gibi düşmanı dahi bu savaş yüzünden zuhur etmiş ve şimdi yine Acem, mezhep kavgası için sefer açmıştır. Böyle zaruret zamanlarında kuru bir söze şer'in müsadadesi vardır ve zarar-ı âmdan zarar-ı has evlâdır. Otuz seneden beri Acem seferi diyâr-ı islâmîye ile hazîne-i âmire'yi harâba sebep oldu ve dört seneden beri Nemçe ve Moskov seferleri yetmedi mi; kezâlik şimdi yine Acem'e sefer lâzım gelir ise, hâl nice olur; Nâdir Timurlenk gibi bir belâdır ve teklifi sehildir; onun vücudu cihandan kalkıncaya kadar mezhep kelâmı tasdik olunmağla, def-i belâ etmek münâsibdir. Zaruretde her şey mübâh olur.*” (Şemdânîzâde, (I), s. 123).

Ancak Râgıb'ın bu tutumu ve sözleri, muhâliflerini ve özellikle dönemin en güçlü figürlerinden Dârüssaâde Ağası meşhur Hacı Beşir Ağa'yı çok rahatsız etmiştir. Ulemâ-yı dinden bazıları ise, ‘*Bu Devlet-i aliyye'nin zuhûru ve bekâsı, her işi şer'a tatbik ve salâbetle olup, rehâvetden ve izhâr-ı aczden beri olmağladır*’ deyip direktmişler, Beşir Ağa da Râgıb'ı şöyle tekdîr ve tehdîd etmiştir: “*Bir daha bu kelâmı ağzına alma, yoksa karışmam; mâdem hayattayım, dört mezhebe beşinci bir bâtil mezhep ilâve ettirmem*” (Şemdânîzâde, (I), s. 108-109). Nitekim Hammer, Reîsefendi Râgıb'ın vezirliğe yükseltilmesi ve Mısır Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebi olarak bu olaylara işaret eder. Ona göre eski bir yeniçeri olan ve hatta okuma – yazma dahi bilmeyen Vezîriazam, bilgili Reîsefendi Râgıb'ın padişah üzerindeki tesirini kıskanmış ve bu vesilelerle onun İstanbul'dan uzaklaştırılmasına destek vermiştir. Râgıb'ın tayininden sonra gidip, Dârüssaâde ağasını tebrik ederek; böylece, kendi iktidarı konusunda kıskanç olan Beşir Ağa'yı da tatmin etmiştir (10 Rebiülevvel 1157-23 Nisan 1744) (BOA, Tahvil Kalemi nr. 4, 361; BOA, Bâb-ı Asafî A. RSK, nr. 1578, s.4; BOA. Mühimme D. 150, s. 247, hüküm 1; İzzî, 1198, 5a; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50a; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nun Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 2a).

Râgıb'ın reisliği üç yıldan biraz fazla sürmüştür. Elçilerle görüşmelerinde devlet menfaatini gözetmesi, makul ve mantikî hareketleri, sür'at-i intikâli, vakar ve ciddiyetle kaleme aldığı takrir ve mütâlaaları fevkalâde takdîri mucib olduğundan, hükümette mevkiinin üstünde mânevi bir yer tutmuştur. Yerli yabancı kaynakların ittifakı ile, Râgıb Efendi döneminde Osmanlı diplomasisi hayâtî bir ehemmiyet kazanmış, en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Râgıb'a üç tuğlu vezirlik ile vezârette üst makamlardan biri olan Mısır Beylerbeyiliği verilmiş, fermanla, Mısır eyâletinin *hasretü'l-vüzerâ* olduğu özellikle belirtilmiş, böyle önemli bir tâyin ile Râgıb'ın onurlandırıldığı ifâde edilmek istenmiştir. Son zamanlarda önemli karışıklıklar içinde olan Mısır'ı zabt u rabt altına alması için gönderildiği de söylenir ki Mısır'da görülen olaylar bu kanaati doğrular.

İlginç olan durum ise şudur: Mısır, Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir'in bir nevi arka bahçesi hükmündeydi ve yerel beylerin çoğunluğu neredeyse onun mânevi evlâdi

hükümünde addedilirdi. Valiler yetkilerini kullanamaz, bu beyler istemeden hiç bir iş yapamaz, dolayısıyla beylerin ve Ağa'nın oyuncağı hükümünde kalırlardı. Aslında bu dönemde Mısır artık *Hasretü'l-vüzerâ* olmaktan çıktığı gibi, birçoklarına göre de, Mısır Valiliği çekilmez bir görev haline gelmişti. Râgıb'ın bir şiirinde de görüleceği üzere, Mısır'ı yönetmek adeta dünyanın anasını yönetmek gibiydi ve Kâhire'nin kahır, Râgıb gibi hoşgörü sahibi bir insanı bile illallah dedirtecek kadar çoktu. Çünkü ilk defa ciddî bir eyâletin idâresini ellerine almıştı ve çözmesi gereken onlarca problem Râgıb'ı bekliyordu. Mesela, bu eyâlet gelirinden önemli bir miktâr paranın biran önce İrsâliye Hazînesi adı altında İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Bu çok ciddî bir rakamdı. Devletin mâlî durumunun bozukluğu ve İran seferi dolayısıyla bu paraya çok ihtiyaç duyulduğundan, onu en fazla meşgul eden hadiselerden biri İrsâliye Hazînesi olacak, hatta Mısır'dan ayrıldıktan sonra bile o problemle uğraşmak zorunda kalacaktır.

Devletin açtığı seferlere bizzat katılma zorunluluğu bulunmayan Mısır vâilileri, nereye istenirse oraya asker ve sancakbeyi göndermek zorunda idiler. Ancak o döneme kadar hiç yapılmayan bir uygulama Râgıb için yapılmış ve ilk defa, Mısır'ın seferlere 3000 asker mukâbili para göndermesi kabul edilmiştir.

Râgıb Paşa, eyâletin ahvâlini teftiş, ıslah ve tanzim etmek üzere memlûk idârecilerden güvendiği adamlarla işe koyulmuş, Mısır onun zamanında parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Bölgenin ekonomik canlılığı büyük ölçüde Nil nehrine bağlı olduğundan, valiliğinin ilk yılında tüm Mısır halkını etkileyen bir olay cereyan etmiş, Yukarı Mısır'da Nil'in denizle birleştiği noktada büyük bir âfet yaşanmıştı. Ebûkır ile Maâdiye arasında denizin tarım arazilerine zarar vermesini önlemek için yapılan büyük İskenderiye seddi, bakımsızlıktan ve sert dalgalardan dolayı yıkılmış, birçok köy ve kasaba sular altında kalmıştı. Feyyum, Reşid ve Dimyat gibi üç önemli şehrin tarım arâzileri, özellikle Mısır ticâreti için büyük önem arzeden pirinç tarlaları ciddî zarar görmüştü. Râgıb, seddin biran önce inşâ ve tarım arâzilerinin hubûbât mevsiminden önce kurtarılması konusunda acele etmiş, İstanbul'a yazı üzerine yazı, rapor üzerine rapor göndermişti. Ayrıntılı raporları, gayretli çalışmaları ve durumun ciddiyetini ortaya koyan uzman görüşlerini sadrazam ve padişah çok beğenmiş, hemen seddin inşâsına başlanmıştır. Seddin yeniden inşâsı esnâsında Nâsırıyye, Feyyum ve civârdaki bazı yerler de tâmir edilmiş ve Râgıb bu özverili çalışmalarla halkın gönlünü kazanmıştır. Vâlilerden nefret eder durumdaki Memlûk beyleri de dâhil olmak üzere, Mısır'ın sözü geçen ne kadar adamı varsa İstanbul'a mahzarlar göndererek Râgıb'ın vazîfede devâmını istemişlerdir. Râgıb Mısır idaresinde -uzun zamandır terk edilmek zorunda kalınan- müesses nizâmı yeniden yerine oturtmaya çalışmış.. ticaretin geliştirilmesi ve tüccarların emniyeti gibi hususlara dikkat ederek yeni gemiler inşâ ettirmiş.. iskele ve limanların emniyetini artırarak usulsüzlük ve yolsuzlukları önlemeye gayret etmiş.. hususiyle şikâyet konusu olan cizye ve vergiler meselesini.. İrsâliye Hazînesi ile ilgili problemleri.. her sene Haremeyn'e gönderilen para ve ihtiyaç maddelerini düzene sokmuş ve artırmış.. çeşitli gâileler sebebiyle yıkılmış veya harâb olmuş birçok yerin îmar ve tâmir işlerine yardımcı olmuştur (BOA, A.AMD, 7/2; BOA. A.AMD, 7/40; İzzî, 1198, 28a-29b; Hammer, (VIII), s. 70-71). Bu arada, önemli işlerinden biri olan ulemâ ve İstanbul ile ilişkilerini diri tutmaya çalışmış ve 5 yıla yakın süre ile dönemin en uzun görev yapan Mısır vâlilerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Nitekim son olarak, başta Kâhire'dekiler olmak üzere Aşağı ve Yukarı Mısır'da fesada

sebepler olup, her tarafı âdeta haraca bağlayan bir çete hâlini almış Dimyatlılar ve Katamışlıların reislerini ortadan kaldırmaya çalışmak Râgıb'ın Mısır'daki önemli vazifelerinden bir başkası olmuş, elebaşılardan büyük bir kısmının kellesini almış, ancak Beşir Ağa destekli bu adamlar ve meydana getirdikleri hadiseler yüzünden hem Mısır'ın hem de kendisinin huzuru kaçmıştır. Bu arada Paşa'ya önemli bir suikast teşebbüsünde bulunulması güç odaklarını ne kadar rahatsız ettiğini göstermesi bakımından ilginçtir ve kaçarak canını zor kurtardığı bu hadiseye önemli icraatları sebep olmuştur (İzzî, 1198, 178b vd). Ancak olayların yeniden patlak verme ihtimali üzerine İstanbul'a bir mektup göndererek tayinini istemek zorunda kalmış, durumdan çektiklerini, yorgunluk ve bıkkınlığını tarihe geçen şu mısra ile göstermiştir, 1161 (m. 1748 sonları) (Demirbağ, 1999, s. 305):

*Kelâl geldi tasarrufdan Ümm-i Dünyâ'yı,
Yeter şu Kâhire'nün kahır azm-i Rûm idelüm.*

Nihâyet, isteği kabul edilmiş ve Paşa âdeta kaçarcasına Mısır'ı terk etmiştir. Padişah nazarında sevilen biri olduğundan önce nişancılık vazifesiyle İstanbul'a çağırılmış (BOA, Mühimme-i Mısır, nr. 6, hüküm nr. 496; BOA, Mühimme-i Mısır, nr. 6, hüküm nr. 509-510), başta İngiliz Elçi Sir James Porter olmak üzere, birçok kişi, Râgıb'ın sadâret için İstanbul'a çağırıldığı kehânetinde bulunmuştur (Itzkowitz, 1959, s. 125 vd). Rodos'a geldiği haber alınınca, belki de muhalifler devreye girmiş, nişancılıkla İstanbul'da bulunması sadrâzamlık ihtimalini kuvvetlendirdiğinden '*Aydın ve havâlisinde ba'zı eşkiyâ tâifesinin hilâf-ı marzî harekete cesâretleri üzerine*' buraya kudretli bir vezir tâyini uygun görüldüğünden bahisle, görevi malikâne suretiyle Aydın muhassıllığına tebdil edilmiştir (1161 Zilhicce ortaları – 1748 Aralık) (BOA Mühimme D. 153, s. 352; BOA, Mühimme D., 153, s. 359/ 2; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; İzzî, 1198, 187b; Hammer, (VIII), s. 111).

Aydın'da bulunduğu sürece Güzelcehisar'da oturmuş, Aydın Paşa'sı veya Muhassıl Paşa olarak bilinmiş, onun döneminde Aydın ayrı bir vilayet olmamasına rağmen, o vali gibi görülmüş ve bu havâliye başka bir tayin yapılmamıştır. Menteşe, Sığla, Saruhan, Karesi sancağı da onun hükmü tasarrufu altında kalmış, hatta çevredeki paşalara bazı buyruklar yazmıştır. '*Şükr ü şikâyeti huzûr-ı şâhânedede makbul ve muteber*' bir adam olarak '*istiklâl-i tâm*' ile hareket etmiş, '*kimden şikâyet ederse, bilâ-tehir mücâzâtı icrâ olunmuş, kime aff dilerse o aff olunmuştur*'. Nitekim aff edilmesini istediği bazı kimseler onun ricâsıyla aff edilmiştir. Ancak özellikle Balıkesir, Çanakkale, Menemen, Denizli, Bergama civarındaki ve Kaz Dağı, Yund Dağı eteklerindeki eşkiyalar Râgıb'ı fazlasıyla meşgul etmiştir (BOA Mühimme D.154, s. 190-191, s. 297, s. 324-325, 425, 432; BOA. Cecdet-Maliye 23763). Başarılı icraatlarına rağmen, iki sene kadar sonra bugün Lübnan sınırları içinde bir sâhil şehri olan Sayda vilâyetine tâyin edilmek istenmiştir (BOA. Mühimme D. 154. s, 432; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları*, 5a). 1163 yılının Zilkâde ayı başlarında (1750) Sayda'ya tayin edildiğine dair emir, İstanbul'a dönme ümidi taşıyan Râgıb'ı çok şaşırtmış, nasıl hareket edeceğini kestiremeyen Râgıb kaleme sarılarak İstanbul'daki dostlarına nazı, rakiblerine de iğneyi işmâm eden şu satırları kaleme almıştır (Demirbağ, 1999, 363):

Gözü aydın rakîbün tîrelendi kevkib-i bahtım

Sevâdd-ı Şamm-ı gam mı sevdiğim, Sayda nedir şimdi

Biran önce Sayda'ya varıp göreve başlaması istenmesine rağmen ayak direktmiş, ancak direktmesi daha iyi bir sonuç vermemiş, yaklaşık 4 ay kadar sonra bu kez tayini mâlikane olarak Rakka Eyâleti'ne çevrilmiştir (Safer 1164-Ocak 1751) (BOA. Mühimme D. 154. s, 433, BOA, Mühimme D. 154, s. 489/1; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b). Bilinenlerin aksine Sayda'da hiç görev yapmamış, valiliği sadece kağıt üzerinde kalmıştır. Bugünkü Kuzeydoğu Suriye sınırlarına dahil, yukarı Fırat havzası içerisinde yer alan ve oldukça netâmeli bir bölgedir Rakka. Kürt ve Türkmen aşiretlerinin bitmeyen kavga ve çapulları buraya tayin olan valileri canlarından bezdirmiştir. Ancak İstanbul'un kendisi için daha iyi bir alternatif sunmayacağını artık anlamış olduğundan, burada da dezavantajı avantaja çevirmenin yollarını aramıştır. Asıl vazifesi kabile ve aşiretler arasında barışı muhafaza etmek, konar göçerleri düzene ve mümkünse iskâna tâbi tutarak, bölgeyi çöl eşkiyasından korumak olduğundan, tüm mesâisini bu işlere vermiştir. Kalıcı hizmetleri ile adını bir kez daha İstanbul'da duyurmuş ve diğer eyaletler senede bir vali değiştirmesine rağmen o 4 seneden fazla Rakka'da başarı ile hizmet etmiştir. Rakka, aşiretlerin iskânı meselesinde adeta bir üs işlevi görmeye başlamış, gelen hükümler Râgıb'ın bu konudaki gayretlerini överek vazifesinde tekrar tekrar ibkâ edildiğini göstermiştir. '*Mecma'-ı aşâyir ü kabâyil ve muvattar-ı esâfil ü erâzil olub zabtı ve umûrunun idâre ve rü'yeti sâir memleketlere göre daha güç olduğundan*' Râgıb zaman zaman zora başvurmak durumunda da kalmıştır. Kahire'de uyguladığı önce yumuşak sonra sert siyâsetini burada da uygulamış ve şerhlerinden illallah dediği Millî-i Kebir aşiretinin isyâncıbaşısı Beşşar'ın başı "*yo-lunu takibedeceklere ibret olması için, kavun misâli yerde yuvarlanmıştır* (Receb 1165-Mayıs 1752)". Yıllardır mîriye ve haremeyn evkâfına ait arazilere el koyan bazı gâsıblardan devletin ve milletin mallarını geri almış, başarıları ileride buraya tayin edilecek vâkilere ibret olarak anlatılmıştır (BOA. Mühimme D. 154, s, 494, 495, 496; Mühimme D. 155, s, 295, 263 ve 264, 351 ve 352; Mühimme D. 157, s, 17, 22, 23; BOA. Cevdet-Dahiliye 11896; Vâsıf, 1219, 12; Hammer, (VIII), s. 144).

Nitekim Seyyid Abdullah Paşa ile becâyış yapılarak Halep eyâletine transfer olmuş ve 24 Ağustos 1755 tarihinde vazifeye başlamıştır (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ*, 50b; Itzkowitz, 1959, s. 134). Ticârî olarak aktif, bölgenin gözalıcı eyâleti olan Halep doğudan batıya, kuzeyden güneye bir çok ticâret yolunun merkezinde bulunuyor, her milletten ve dinden halkı ile İstanbul'u ve Kahire'yi hatırlatmaktadır. Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk, İsveç, Venedik, Dubrovnik, Sicilyateyn gibi ülkelerin konsoloslukları ya da adamları bulunuyor ve bunlar gerek ticârî hayatta gerekse bölgenin hristiyan ahali üzerinde önemli roller oynamaktadır. Şehirde birçok Avrupa'lı şirketin temsilcileri vardı ve Fransızlar başta olmak üzere çoğu Avrupa'lı tüccar, ipeklerini Halep üzerinden alıyordu. Râgıb için Halep valiliği yeniden parlak bir görev yeri olmuştur. Onun önemli işlerinden biri hac ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ve bölgeyi, halka ve tüccarlara zarar veren eşkiyadan temizlemektir. Özellikle Adana taraflarına çıkıldıkça eşkiyanın yolculara, tüccara ve hacılara tasallutu artıyor, güvenlik ciddi mânâda zarar görmektedir. Râgıb bir süre sonra İstanbul'a gönderdiği mektubunda, söz konusu "*eyâlet ve civârında, yolcuların, tüccarın ve hüccâc-ı müslîminin emn ü âsâyişlerinin sağlandığını ve sâir ebnâ-i sebîlin bölgeden emniyet ve huzur içerisinde gelip geçtiklerini*" belirtmiştir. Paşa bu meyanda, bölgedeki Afşar ve

ekrad eşkiyâsını tamâmen def'e çalıştığını, kervanlardan ve yolculardan gasb ettikleri emvâl ve eşyânın tahsîl edilerek, sahiplerine iâde edildiğini ifâde etmiştir. Eşkiyanın tamamen asker kuvveti ile temizlenemeyeceğine inandığından, onların barınma ve saklanma yerlerinden olan İsakçı ile Bolvadin arasındaki büyük bir bataklığı bir kanal açtırarak kurutturmuştur. Bu yerleri tarım ve iskâna açtırmış, özellikle Reyhanlı Aşireti'nden bazılarını bugünkü Hatay Vilayeti Reyhanlı İlçesi'nin bulunduğu bölgede iskân etmiştir. Buralardaki bataklığı kurutma çabaları, eşkiyayı önlemek kadar, bataklıklardan kaynaklanan bulaşıcı hastalıkların önünü kesmek ve bölgeyi kırıp geçiren vebâ mikrobinin yayılmasını hızlandıran etkenlerin kökünü kurutma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Yine bu meyanda Antakya ile Halep arasında, İskenderun limanına giden ana kervan yolu üzerine yeni bir köprü ve çevresine yollar yaptırmış, bölgedeki diğer yollar tamir ve tadil edilmiş ve bazı yollara modern belediyecilik anlayışıyla kaldırımlar döşettirmiştir. Ayrıca eşkiyânın önemli merkezlerinden biri ve Anadolu platosuna tek ara geçit olan Tarsus geçidi (Kilikya kapısı) içindeki Külek boğazını tahkim ettirerek, yollarını genişlettirmiş ve buraya askerler için bir kule ve derbent inşâ ettirmiştir. Halep'in çok canlı olan ticâret hayatının aksamaması için de bazı faaliyetlerde bulunmuş, imal edilen veya alınıp satılan bazı malların vergileri ile ilgili düzenlemelere gidilmiş ve vâki şikayetleri giderici tedbirler alınmıştır. Meselâ Halep'te dokunan kumaşlardan alınan vergiler ve bu vergilerin taksimi ile ilgili bir problem çıkmış, Paşa'nın re'yi ve Halep muhassılının marifetiyle yapılan düzenleme, Kadı Yahya Efendi tarafından şer'îye sicillerine kaydedilerek, muhtemel müracaatlar için düstûru'l-amel kılınmıştır. Paşa, Halep halkı ve yabancı kolonilerinin mensupları tarafından da sevilip sayılmış, Halep üzerine kapsamlı bir kitap hazırlayan Russel kardeşler onunla görüşebildikleri için kendilerini şanslı saymışlar ve Râgıb'ın kendilerine, kızının istinsah ettiği bir yazmayı gösterirken ne kadar mutlu olduğuna şahit olmuşlardır. İngilizler onu ve fikirlerini oldukça liberal bulduklarından, kendisine otopsi izni için müracaat etmişler ve Paşa hiç tereddüd etmeden izin vermiştir ki, bu da muhataplarını çok şaşırtmıştır (BOA., Ali Emîri, III.Osman, nr. 5075-I.A, nr. 1775, 109, 3517, 92; BOA. Mühimme 157, s, 285-286, 287, 330 ve BOA. Mühimme 158, s, 10, 171 ve 172; BOA., Halep Ahkam (2), s. s. 136/1, 138/1-2, 138/3, 139/1, 137/4, 139/2, 140/2, 145/1, 161-1; Itzkowitz, 1959, s. 135)⁹.

Râgıb'ın Halep'te rahatı iyidir ancak bir beytinde de ifade ettiği gibi, *Reha balsa eger ... kapağı Şam'a atmaktır fikri* (Demirbağ, 1999, s. 314). Nitekim bir Fransız'ın şu gözlemleri dikkat çekicidir: "10 Ocak 1757 sabahı erken vakitlerde Halep şehrinin üzerindeki sessizlik kaleden atılan topla son buldu. Hemen ardından sokaklar 18 aylık başarılı hizmetlerinden sonra Paşa'nın Şam'a transfer olduğu haberleriyle çalkalanmaya başladı." Paşa Konağı'na koşanlar arasında Halep Fransız Konsolosu da vardır ve tebriklerini sunmak kadar, Halep halkının vâlilerini kaybetmekten duyduğu üzüntüyü dile getirmek için geldiğini belirtmektedir (Itzkowitz, 1959, s. 134-136). Nihâyet, 1757 yılı Ocak ayı ortasında bir Perşembe günü haberciler, rüzgar gibi Şam'a girmiş ve tellallar müjdeyi Şam'a da getirmiştir. Fermana göre Râgıb valiliğin yanında gittikçe bozulan Hac yollarının güvenliğini sağlayacak ve emir-i hacclık vazifesini de

⁹ Sicill-i Osmanî, II, 358-59; Panzac, **Vebâ**, 10, 12, 14, 36, 38, 44, 45 vb.

üstlenecektir. Ancak büyük bir heyecanla yeni valilerini bekleyen Şam halkı, iki gün sonra Paşa'nın şehirlerine değil, sadrazamlık için İstanbul'a doğru yola çıktığını öğrendiklerinde, muhtemelen, üzölmek mi sevinmek mi gerektiğini bilememişlerdir (22 Ocak 1757) (El-Bedirî, 1995, s. 148-149).

Böylece Râgıb Paşa, en düşük mertebelerden başlayarak derece derece ilerledikten, idârî ve siyâsî işlerde olgunlaştıktan sonra III. Osman'ın son sadrazamı olarak en yüksek makama ulaşmıştır. Dönemin vak'anüvislerinden Vâsıf Efendi, Bâhir Mustafa Paşa'nın görevden alınarak Râgıb'ın bu göreve getirilmesini, güvenilir insanlardan naklettiğini söyleyerek, ilginç bir hikaye ile ilişkilendirmiştir: *Şam valisi Azmâde Esad Paşa'nın yolsuzlukları ve Şam'dan geçen Mısır Hazinesi'nin yağmalanmasına seyirci kalması kendisine güveni sarsmış, Sultan, Şam valiliği ve mir-i haclık görevini yerine getirecek birini aramaya başlamıştır. Sadrazam'a bu işi kimin yapabileceğini sormuş, o da, bilgisi, tecrübesi ve kabiliyetleriyle son zamanlarda adı çok duyulan Râgıb Paşa'nın aranılan evsafa olduğunu belirtmiştir. Sultan acaba bu zor görevi yapabilir mi dediğinde, sadrazam, Râgıb'ın eşsiz bir kişi olduğunu, devletin kuruluşundan bu yana, o ayarda zekâ ve fazilet sâhibi birinin gelmediğini ve bu göreve ondan daha iyi bir adam bulamayacakları cevabını vermiştir. Padişah 'var o zaman Şam'ı tevcih kü' demiş ve toplantı, Râgıb'ın Şam'a tâyini için hüküm yazılması ile sona ermiştir. Ancak padişah bu sözlerden fazlasıyla etkilenmiş olacak ki "Böyle âkil ve müdebbir bir vezirin Şam'a vâli olmaktan çok sadâret mevkiinde bulunması lâzımdır." demiştir. Dîvân 20 Rebiülahir 1170 günü yeniden toplanmış, mühür Bâhir Mustafa Paşa'dan alınarak, Râgıb Mehmed Paşa sadrazam ilan edilmiş, silahdar-ı şehriyârî Ali Ağa Halep'e haberci salınmıştır. Paşa, İstanbul'a 27 Şubat 1757'de ayak basmış, mühür-i hümayûnu bizzat padişah'tan almıştır (9 Cemaziyelâhir – 29 Şubat 1757) (BOA, Tahvil nr. 11, s. 224-230; Vâsıf, 1219, (II), s. 70-71; Ahmed Nüzhet, Râgıb Paşa'nın Tercüme-i hâli ve Yazıları, 5a; Itzkowitz, 1959, s. 141).*

Aslında Paşa'nın sadâreti sadece Mustafa Paşa'nın basit övgüleri yüzünden gerçekleşmemiş, muhtemelen bu tayinde başka bilinçli tercih ve tavsiyeler de rol oynamıştır. O sıralarda meşhur yedi yıl savaşlarına başlayan (1756-1763) Avrupa ile ilişkileri uyumlu bir şekilde götürebilecek diplomasiye vâkıf bir sadrazama ihtiyaç vardır. Dönemin devlet adamlarına bakıldığında Râgıb dışında neredeyse sadârette denenmemiş vezir kalmamış, özellikle III. Osman'ın 3 yıllık döneminde güçlü alternatiflerin neredeyse tamamı elenmiş veya kısa sürede azledilmişlerdir. Bu da Râgıb'ın şansını artırmış ve kaynakların da belirttiği gibi, İstanbul'da gerek okur-yazar takımı, gerek devlet ricâli hatta halk arasında bile Râgıb'ın sadâretine yönelik güçlü bir beklenti (kamuoyu) oluşmuştur. Aslında memleketin durumu da pek iç açıcı değildir. Artan eşkıyalık olayları, yangınlar, bozulan sosyo-ekonomik yapı ve huzursuzluk, müdebbir bir vezir ihtiyacını artırmıştır. Valiliklerindeki başarıları ile göz doldurmuş, bürokrasi ve diplomasiye vâkıf, denenmemiş bir devlet adamına ihtiyaç vardır. Emsallerine bakıldığında yine Râgıb'ın bu görev için pek alternatifi de görünmemektedir. Tüm bunların yanında İstanbul'un durumu da hiç iç açıcı değildir. III. Osman'ın saltanatı halkın uğursuz addettiği talihsizliklerle geçmiş, peşi sıra değişen sadrazamlar ise ne millete ne de padişaha ümid verebilmişlerdir. Birbiri ardınca çıkan ve bazıları ricâl-i devletten memnuniyetsizliğin göstergesi olarak başlayarak hızla büyüyen yangınlar İstanbul'un yarısını harâb etmiş, yeniçeri odaları ve devlet

dairelerinin önemli kısmı küle dönmüştür. Rüşvet ve iltimâs almış yürümüş, tarihe “küçük buzul çağı” olarak geçen iklim olaylarının da etkisinin görüldüğü kıtlık ve salgın hastalıklar halkın büyük korkusu haline gelmiştir. Huzursuzluk ve istikrarsızlık her şeyi önüne katıp götürmeden, itidal sahibi, işbilir, mâkul bir sadrazamı göreve getirmek zarûrî hâle gelmiştir. Nitekim Râgıb’ın İstanbul’a girişi halk ve dostları tarafından büyük sevinç ile karşılanmış, adâlet arayanlar Paşa Konağı’na akmış ve sadâreti ile ilgili pek çok tarih düşürülmüştür (Yakıt, s. 74, 193, 200).

Gerçekten de Paşa, uzun yıllar devletin her kademe ve köşesinde görev yapmış olmanın verdiği tecrübe ile göreve bir hayli hazırlıklı ve hızlı başlamış, yeni düzenlemelerle memleketin âsaiş ve huzurunun teminine çalışmıştır. Döneme dâir, divan toplantıları gibi önemli karar ve hükümleri içeren Mühimme Defteri kayıtları, ilk günden itibaren pek çok işe nizâm vermeye çalışan bir Devlet adamı portresi çizmektedir. Mesela yukarıda zikredilen sıkıntılar cümlesinden olarak, kış vakti iş başı yapıldığından ve şehirde bir süredir et, zahîre ve yakacak sıkıntısı çekildiğinden, özellikle bu işe nizâm verilmesine çalışmış, sıkıntının çözümü için iş sıkı tutulmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 330/1 vd). İstanbul’un Karadeniz sahiline kadar olan yollarının bakımı yapılmış, olanların yanına yenileri eklenmiş ve başta Istranca Dağları olmak üzere bölgeden odun ve iâşe nakliyesinin aksamamasına çalışılmıştır. Anadolu’dan kopup gelen işsiz ve vasıfsızların şehri kalabalıklaştırmasına mâni olunmaya çalışılmış, göç merkezlerindeki ilgililerin dikkatli olmalarını istemiştir. Bazı önemli davaları divanda gördürmüş, devletin kudret ve etkisini yeniden tesise çalışmış, özellikle ticaret yollarının güvenliği başta olmak üzere eşkıya üzerine düzenli ordu ile yürünmesini istemiştir. Halka zulmeden bazı paşaları görevlerinden tard ile pašalıklarını ref’ etmiş, hatta bazılarının katline fetvâ almıştır (BOA. Mühimme 159, s. 152/3, 153/1, 153/3, 163/2, 195/1, 194/1, 194/2, 195/1. 315/2, 163/2, 194/1, 194/2, 328/2 vd.).

Sadârete gelir gelmez öteden beri ilgili olduğu dış ilişkilere de ehemmiyet vermiştir. Bu meyanda İstanbul elçileri ile Avrupa ahvâli ve yedi yıl savaşları ile yaptığı görüşmeler dışında, savaş halinin de etkisi ile karışan ve bir süredir Akdeniz ticaretine zarar veren yabancı korsanlara yönelik, ilgili elçilere hükümler çıkarmıştır. Komşu devletlerle ve özellikle İran ile huzursuzluğa sebebiyet verilmemesini, sınır boylarının muhafazasına dikkatli olunmasını emretmiştir. Uzunca bir süredir sürüncemede kalan ve Avrupa denge siyâsetinde yeni müttefik arayışı içerisinde olan Danimarka ile ilk ticâret muâhedeşi tasdik olunmuştur (h.1171–m.1757) (BOA, A.DVN-DVE, Danimarka’lı Defteri, s. 1).

Sık vezir değiştirmekle ünlenen III. Osman’ın huyunu bilen bazı muhâlifler, henüz bir yılı bile doldurmamasına rağmen Râgıb aleyhinde faaliyete başlamışlardır. İngiliz elçi Porter, Paşa’nın yetkilerini son derece kısıtlı ve dikkatli kullandığını belirtmesine hatta iktidarını Kızlar ağası ile paylaştığını söylemesine rağmen (1757 Nisan), Ebukof Ahmed Ağa, Kaptan-ı deryâ Ali Paşa ile anlaşmış ve onun sadâreti için padişahı ikna etmeyi başarmıştır. III. Osman, on beş günden beri ağır surette hasta yatıp ümitsiz bir halde bulunduğundan, Ağa bu durumu fırsata çevirmek ve işi bu sırada halletmek istemiştir. Râgıb Paşa’nın bir oldu bitti ile görevden alınacağını öğrenen Darrüssaade ağası yazıcısı Kayserili İbrahim Efendi, sadrâzama gizlice tezkire yazarak vaziyeti bildirmiş ve padişahın bir kaç sabah daha göremeyecek şekilde hasta olduğunu

ifade etmiştir. Paşa hemen tebdil suretle ortadan kaybolmuş ve bir müddet sonra baltacılar kethüdası sadrâzamı saraya davet için gelmiş ise de, kendisini bulamamıştır. Hırsından köpüren Ebukof Ahmed Ağa, kethüdâyı tekdir ederek : “-Git nerede bulursan al getir, yoksa gözüme görünme” diye emretmiş, kethüda birkaç defa Paşakapısı'na gidip-gelip kendisini bulamadığı gibi, Râgıb'ın izini bilen bir kimseye de rastlamamıştır. Bu surette akşam olup Enderun kapıları kapandığından davet işi ertesi güne kalmış, Râgıb gece Paşakapısı'na gelerek mukadderatı beklemiş ve yatsıdan sonra III. Osman'ın vefatını duymakla derin bir nefes almıştır. 16 Safer 1171 – 30 Ekim 1757'de sabaha karşı III. Ahmed'in oğlu, hanedânın en büyük şehzâdesi III. Mustafa'nın cülus merasimi yapılmış ve Râgıb yeni padişahın da ilk sadrâzamı olarak görevine devam etme imkânı bulmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 345/2, 345/3, 345/4; BOA. Teşrifat Defteri, nr. 676, Mükerrer, 2-6; BOA. Mühimme 159, s. 327-337; Vâsıf, 1219, (I), 94; Uzunçarşılı, 1988, IV/II, s. 390-391). Râgıb Paşa âdet olduğu üzere yeni padişah için şenlikler düzenlenmesi konusunda dört bir tarafa emirler göndermiş, tören ertesi ülkede huzur ve asayişin temin edilmesini istemiştir. Bir süredir menzillerin nizamı bozuk olduğundan yeni bir düzenlemeyle menzillerin hüsn-i nizamı sağlanmış ve ulaklara kolaylık gösterilmesine dâir hükümler çıkarmıştır.

III. Mustafa cülus bahşişi veren padişahların sonuncusu olmuş, ancak bahşiş ve terakki ile ilgili problemler uzun süre Râgıb'ı meşgul etmiştir. Bozulan mâlî sitemin de bir neticesi olarak ortaya çıkan bu ve benzeri pek çok problemle de uğraşmıştır. Uzun zamandır ücreti iyi ödenmeyen askeri ihmal etmemiş, maaşları zamanında ödemeye gayret ile askerin yıkılmaya yüz tutan itibârını ıslahatlarla düzeltmeye çalışmıştır. Nitekim Yeniçeri mevâciblerinin dağıtılmasına özen gösterdiğinden, hemen her mevâcibden sonra, konuya verdiği ehemmiyet dolayısıyla padişahın tebrik ve ihsanlarına mazhar olmuştur (BOA. Mühimme 159, s. 342/2; BOA., Mühimme 160- s. 10/1, s. 56-66).

III. Mustafa'nın tahta çıkışı Lehistan, Rusya ve Avusturya'ya özel elçi, Hristiyan dünyasının diğer hükümdarlarına da birer hatt-ı hümayûn ile bildirilmiş, elçiler Râgıb tarafından seçilmiş ve Resmî Ahmed Efendi Viyana'ya, Şehdî Osman Efendi Rusya'ya, Mehmet Ağa da Varşova'ya gönderilmiştir (Âkif Mehmed Efendi, nr. 2108., vr., 10-30). Râgıb Paşa bu sırada, kendisini sadareten azlettirmek isteyen Dârüssaâde Ağası Ebukof Ahmed Ağa'nın hakkından gelmiş ve onu urbanın (çöl Araplarının) hacıları katletmesinden mes'ul tutarak evvelâ Rodos'a sürgün ettirip, arkasından gönderilen bir fetvâ ile Çanakkale'de boğdurtmuştur. Böylece yıllar boyu devam eden ve üst düzey devlet adamlarının tepesinde kara bir bulut gibi dönüp duran Ağalar saltanatını sona erdirmiş ve bir daha Dârüssaâde Ağaları eski güçlerine kavuşamamışlardır. Çoktandır bu Ağaların silahlı gücü gibi iş görür hale gelen Baltacı Ocağını da lağvettirip yerine Galatasaray'dan yeni iç oğlanlar getirtmiş ve yine, geliri en yüksek vakıf olan Haremeyn Evkafı'nı da Dârüssaâde ağalarının kontrolünden alıp Defterdâlığa bağlayarak, onların ekonomik gücünü de bitirmek istemiştir. Haremeyn Evkafı'nda yapılan düzenlemeler ve teftişlerle gelirler önemli ölçüde artırılmış, bu tür mâlî icraatlar Paşa'nın sadâretindeki en önemli ıslahatlar arasında sayılmıştır. Nitekim Haremeyn'den başka diğer vakıflar ve gelirler de düzene sokulmuş, ticârî muâmelelerin nizamı sağlanmış, vergiler doğrudan hazineye intikal ettirilmiştir, bir yandan devletin gelirleri artırılırken diğer yandan israflar önlenmiş, tasarruf tedbirlerine başvurulmuştur.

Bu meyânda, yurtdışına külliyyetli miktarda para çıkmasına sebep olan ithal kumaşlar, kakum ve vaşak kürkleri ile çok şatafatlı giyim kuşam da yasaklanmıştır. Bunun sebebi olarak özellikle pahalılığı ve lüks tüketimi önlemek, ithalatı kısmak, hindî, rumî denen değerli kumaşların, kürklerin tüketimini azaltmak olarak açıklanmıştır. Ancak, “*kefere memleketinden gelen çukadan müstağni olmak mülâhazası ile*” yalnız bu düzenleme ve yasaklarla yetinilmeyip, Hind Kumaşı, Venedik dibâsı taklidi dokuma üretimi için pek çok yerde yerli dokuma tezgâhları da faaliyete geçirilmiştir. Üsküdar Ayazma’ya yeni dokuma tezgâhları kuran esnafa kolaylıklar sağlanmış, yine buraya enfîye ve ilaç sanayinde kullanılmak üzere bir tür baharat işleyecek imâlathâne kurulmuş ve bu mâmuller kısa süre sonra dünyaca tanınır hale gelmiştir. Ayrıca esnaf ile ilgili sıkı tâkip ve düzenlemeler yapılmış, mahkemelere çekidüzen getirilmiş ve yalancı şahitliklerin önü alınmaya çalışılmıştır¹⁰. Bu çabalar pek çok alanda karşılığını bulmuş, özellikle huzur ve refah düzeyi artmış, vergiler bin kese gümüş mikdârı arttığı için padişah büyük bir mutlulukla keseleri saray duvarına dizdirerek halkın görmesini sağlamıştır. Yıllardan beri ilk defa 1761 yılında, bütçe gelirleri giderlerin önüne geçmiştir. Muktesit bir padişah olarak da bilinen III. Mustafa, bu sebeple Paşa’yı altın sırmalı bir kaftan ve serâpâ samur kürkle taltif etmiştir ki, Damad İbrahim Paşa’dan beri hiçbir sadrâzam bu iltifâta mazhar olmamıştır (Şemdânîzâde, (II/A), s. 13-17). Ve nihâyet padişah, Râgıb Paşa’yı kızkardeşi Sâliha Sultan ile evlendirerek onu kendine dâmat yapmıştır (Uzunçarşılı, 1988, (IV/II), s. 391; Uluçay, Harem II, 99 vd). Sadrâzam hergeçen gün, otoritesi, kemâli ve geniş ufkuyla devrin en muktedir, müdebbir ve mütefekkir hükümet reisi hâline gelmiş, içeride ve dışarıda kendini olumlu icraatlarıyla tanıtmıştır. Devrin kaynakları, namuskârlığı, irtikâp ve irtişâdan uzak olması, kanaatkârlığı ve ıslahatlarıyla III. Mustafa’nın itimâdını kazandığını ve sarayla uyum içerisinde çalışarak devlet idâresinde başarılı olduğunu kaydeder. İngiliz Elçi Porter, 1758 Ocak ayının ilk günlerindeki durumu şöyle anlatır: “Sadrâzam gücünün zirvesinde, herşey onda yoğunlaşmış durumda, padişah ona başvurmadan adım bile atmıyor.” (Itzkowitz, 1959, s. 146-154).

Râgıb’ın gayr-i Müslimlerle arası iyi olmasına rağmen, işler iyice çığırından çıkarıldığı için, bazı gayr-i Müslimlerin yabancı devlet elçilikleri ile anlaşarak berat elde etmesine mâni olmaya çalışmış, tercümanlıklarla ilgili olarak sayımlar ve yeni düzenlemelere gidilmiştir (BOA., Mühimme 160, s. 4). Yine kamu görevlilerinin rüşvet almamaları titizlikle tâkip edilmiş ve halktan çeşitli isimler altında vergi ve bahâ alınmasına müsâade edilmemeye çalışılmıştır. Kendisi durumu yakından bildiği için, önemli vilayetlere atanacak vâlilerin serhat umûruna vâkîf, liyâkatlı ve güngörmüş kimseler olmasına dikkat etmiştir. Bunlardan ‘*komşu devletlere dostluk izharla sulh u salâh şartlarına âzamî dikkat etmelerini*’ istemiş, ‘*halktan karşılıksız bir şey almadan zabt-ı memleket ve sıyânet-i fukaraya dikkat etmelerini*’ özellikle emretmiştir (BOA Mühimme D. 159, 282/1; BOA., Mühimme 160, s. 22/1, 33/1, 36/1, 46/2, 65/3). Nitekim, vilayetlerdeki karışıklıklar daha önceki devirlere göre büyük ölçüde azalmıştır.

¹⁰ BOA., MAD, 9983 numaralı defterde Bursa, Edirne ve bilhassa İstanbul’da bulunan erbâb-ı sanâyî ve ticaretin müessesesi usul, âdet ve nizâmına dair, Gurre-i Muharrem 1171 tarihinden 28 Zilhicce 1171 tarihine kadar yazılan hükümler mevcuttur.

‘Çille-yi saht-ı vezâret beni dervîş itdi’ diyen bir devlet adamı olarak vüzerâ ve mirimirâna ait işlere, tayin ve tevcihlere çekidüzen vermiştir. Mesela, paşaların maddi sıkıntı çekmelerine ve farklı vergiler icad etmelerine sebep olan, âvâid ve câize meselelerini nizâma sokmuş, bazı eyâlet ve sancakların câizelerinde tenzil veya artırma cihetine gidilirken bazılarının câizeleri tamamen kaldırılmıştır. Padişahı önemli hemen her konuda bilgilendirmeye gayret eden Paşa, istediği ehil adamları istediği göreve tayin edebilmek için zaman zaman padişah ile bile ters düşmüştür.

Yine onun döneminde para piyasası karmaşa ve hilelerden arındırılmak istenmiş, yerli ve yabancı paraların değerlerinde düzenlemeler yapılmış, yeni râyicler tespit edilerek, Mısır-Cezâyir gibi önemli bazı yerler dışında darphâneden başka yerde sikke basımına pek müsâade edilmemiştir. Maden işletilmesine, ocaklara ve maden mukâataalarına önem verilmiş, bilhassa Balkanlar, Gümüşhane, Ergani ve Keban gibi madenlerindeki bozuk durum ciddi boyutlara ulaştığından, bu tür yerler yeniden nizâma sokularak, maden akışının kesilmemesine çalışılmıştır. Bonfil Yako idâm edilerek Darphâne ifrâzât idâresi Yahudilerin kontrolünden alınmış ve Ermeni Düzyanların kontrolüne verilmiştir ki Düzyanlar bu işi bir asırdan fazla sürdürmüşlerdir (1758). Gayr-i müslim vatandaşlar, özellikle Ermeniler onun Râgıb Paşa döneminde parlak zamanlardan birini yaşamışlardır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Mesut Aydınır “Koca Ragıp Paşa Döneminde Osmanlı Ermenileri”, Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu, İstanbul 2007, s. 28-77).

Râgıb Paşa’nın önemli ıslah çalışmalarından biri de askeri alanda olmuştur. Göreve gelir gelmez yangın sebebiyle harap olan yeniçeri ve acemi oğlanlar kışlarının inşâ işini bitirmiş, maaşlarını düzene sokmuştur. Kalyonların ve büyük anbarlı, yüksek bordalı gemilerin bu dönemde önem kazanması sebebiyle donanmaya da ağırlık verilmiş, filo güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sebeple uzun zamandır ilgisizlikten bitirilemeyen kalyonların yapımına hız verilmiş, pek çok yeni gemi inşâ edilmiş, tersanenin lüzumsuz masrafları kısılmış, işleri düzene sokulmuştur. Sinop ve Rodos’ta inşâ edilenlerin yanında artık Tersane’den de iş çıkmaya başlamış ve Hısn-ı Bahrî gibi kalyonlar padişahın da katıldığı muhteşem törenlerle denize indirilmiştir (Şubat 1758). Bu dönemde bir çok gemi kürekliden yelkenliye dönüştürülmüş, eskiler hızlı kalyonlar tarzında yeniden tamir ve tadil edilmeye çalışılmıştır. Tersâne kalyonlarındaki görevlilerin ve reislerin İstanbul’a gümrüksüz mal getirip pazarlamaları âdet iken bunlardan da gümrük alınması için ferman çıkarttırmış, işleri denizcilikten çok esnafılık olan sözde kalyoncular ayıklanmış, yerlerine işten anlar yeni elemanlar yerleştirilmiştir. Yine önceleri Mısır malını, ağır hareket eden büyük yerli kalyonlar getirirken, tüccar malının heder olduğu gerekçesiyle yelkenli ve hızlı kirâlık Avrupa gemileri devreye sokulmuştur. Böylece, eskiden 40-50 kalyon bu işi görürken Avrupa gemilerinin sayısı kısa zamanda 200’ü bulmuş ve bu sayede gümrük gelirleri arttığı gibi, İstanbul’a sevk edilen mal ve zahire de bollaşmıştır. Padişah sadrâzamının gayretlerinden o kadar memnun olmuştur ki tersane zindanlarındaki borçlu mahkumları, yarı borçlarından alacaklılarının vazgeçmeleri koşulu ve kalan miktarının da hazineden ödenmesi suretiyle serbest bıraktırmıştır.

Gerileyen savaş stratejileri sebebiyle askerler genelde eğitimsiz ve talimsiz olduğundan, sık sık yeni usul tâlimlerle çalışmalarına önem verilmiştir. Padişah bazen

sadrâzam ile bazen yalnız Sâdâbâd'da askerî oyunları, tüfek ve top atışlarını seyretmiş, savaş hünelerine şahid olmuştur. Birçok sınır kalesinde tâmirât ve yenileme faaliyetlerine girişilmiş, cephâne ve techizât sayımları yapılmıştır¹¹. Yine bu meyânda serhadlardaki yeniçerilerin mevcudu yoklanmış, tımarlı olanların hizmet erbâbı ve ehil olup olmadıkları kontrol edilmiş, askeri gevşeklikten kurtarmak için pek çok yeniçeri ortası ile birlikte bir başka kaleye tâyin edilmiştir.

Râgıb döneminde barış hali ön koşul olmak şartıyla, komşu devletlerle hiçbir taşkınlığa müsâade edilmemiş, ancak tedbir de elden bırakılmamış, özellikle Rusya için hazırlıklar ihmâl edilmemiştir. Rus ve Nemçe sınır kaleleri takviye edilmiş, Bosna, Bender, Hotin gibi önemli üslerin istihkamları güçlendirilmiştir. Azak Kalesi'nin bir gün elden gidebileceği düşünülerek onun yerini alacak ve Kafkasya'nın merkezini teşkil edebilecek yerler de takviye edilmiştir. Bu amaçla 1758 yılında Soğucak Kalesi neredeyse yeniden inşa edilmiş, civardaki birçok kale tâmir edilmiş ya da ayrıntılı raporlar ve masraf defterleri çıkarttırılmıştır. Gürcü Melikleri arasında olaylar baş gösterince, Anadolu'dan özellikle Karadeniz bölgesinden asker temin edilerek Doğu Karadeniz sahillerindeki kaleler, özellikle Anapa, Faş, Sohum tarafları asker ve mühimmat bakımından da tahkim edilmiş, bölgenin kontrol altında tutulması sağlanmıştır. Yine başta İstanbul olmak üzere önemli yerlerdeki cephanelikler de yeni baştan düzenlenmiştir.

Askerî teknik sınıfların zamanın savaş usul ve îcaplarına cevap verebilecek hâle getirilmesi için de faaliyetlerde bulunulmuştur. Çok zamandır âtil duran Lağımçı ve Humbaracı Ocağı'nı ıslah ile, eski talebeler ve onların çocukları yeniden toplanarak Karaağaç'ta tadrise başlanmış, kısmen başarılı olunmuştur (1759). Kağıthane'de yeni kışlalar, talimgâhlar yapılmış, seçme askerler ve sadrâzam cündîlerinden kabiliyetli olanlara Avrupa usûlünde atış ve savaş eğitimleri verdirilmiş, Sâdâbad yakınında, lağımçılara yer kazdırılıp mayın döşetilir patlattırılmıştır. Bütün eyâletlere fermanlar gönderilerek, sipâhi tımarlarında da aynı tâlim ve manevraların yapılması istenmiştir. Uzun süren barış devresinde askerlerin, ateş etme, kılıç kullanma, mızrak fırlatma ve ok atma maharetlerini yitirmemelerine çalışılmıştır. Nitekim yeni süngü talimleri de böyle başlamış ve ordu ilk kez III. Mustafa dönemi Rus Savaşı'nda resmen süngüye geçmiştir.

Gelişen savaş tekniklerini izlemek ve uygulamak amacıyla özellikle Topçu Ocağı ve Tophâne-i Âmire de ıslah edilerek, yeniden düzenlenmiştir ki kaynaklar dönem ile ilgili bu ıslahat üzerinde çokça dururlar. Yeni tekniklerle pek çok top dökümü için uğraşmış ve birçoğunda başarılı olunmuştur. Bu işlerle kendisi bizzat ilgilendiği gibi, top dökümü için düzenlenen törenlerden bazılarında padişahı da davet etmiş ve nitekim Şubat 1759'da Tophâne'deki geleneksel top dökümü merâsiminde hazır bulunan padişah, ustaların mahâretini överek sadrazama ihsanlarda bulunmuştur. Mart 1759'da ise yine Râgıb'ın da katıldığı top dökümü töreninden sonra iki adet üçer kantarlı topla, Tophâne'den Fenerbahçe'ye "menzile ve sekdirme" atışları yapılmış, padişah da Sarayburnu'ndan atışları izlemiş ve hedeflerin vurulduğunu görünce çok

¹¹ Meselâ, BOA., MAD, 9983 numaralı defterde muhtelif kale, köprü, su yolu ve baruthanelerin tamiratlarına dair pek çok hüküm vardır.

sevinmiştir. Bu çalışmalar o kadar verimli hale gelmiştir ki, kolay hareket edebilen, balistik değeri yüksek toplar üretebilir hale gelen Tophâne için İngiliz Elçi Porter, “*Yılda her kalibreden 300 topun üretilebildiği muhteşem bir tesis*” şeklinde söz eder. Bu amaçla bazı yabancıların da ustalık ve uzmanlıklarına başvurulması meselesi gündeme gelmiş, aslen Fransız Elçiliği’nde görevli bir casus olan Baron de Tott’tan ilk kez Râgıb’ın emriyle istifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak Tott bu askerî yeniliklerde abartıldığı kadar fayda sağlamamış, hatta Osmanlı uzmanlarını, birçok kez ehil olmadığı saçma sapan işlerle oyalayarak, gelişmelere darbe vurmuştur. Râgıb’ın gayretleri ile “*Bu kadar eşhâs-ı muhtelifenin padişahın yakınına getirilmesinde*” sakıncalar görülmüş, padişahı ve bazı devlet adamlarını, bu hususun devlete büyük yükler getirebileceği endişesi sarmış ve bir süre, yabancı uzmanlardan istifade etme meselesi, sürüncemede kalmıştır. Süveyş Kanalı meselesi yeniden gündeme gelmiş, nitekim yine bu dönem yeniden başlatılan önemli projelerden Sakarya Kanal Projesi’nde önemli mesafeler alınmıştır. 1759’da bölgeye giden Hezarfen Mustafa Ağa, mühendis Giridi Ahmed Efendi ile su yolcu ve lağımcılar, Anadolu’dan sevk edilen tımar ehli ile bir hayli çalışmalar yapmışlardır. Ancak Tott’un da bazı çalışmalara katılmasında ısrar edilmiş, onun mühendisleri lüzumsuz ölçümlerle, Fransa’dan geleceğini söylediği aletleri beklemekle, hatta zaman zaman hakarete varan tartışmalarla oyalaması, yoğun kış şartları ve yerel ahalinin de muhâlefeti üzerine bu önemli proje maalesef bitirilememiştir. Tarihçi Şemdânîzade “*III. Mustafa, bir câmi inşâsına 4-5 bin kese harcıyor. İmâretinden 70-80 kişi faydalaniyor ve bu kamu hizmeti sayılıyor. Oysa bu kanal açılrsa İstanbul’un 400.000 nüfusu, 50-60 yıl bundan istifâde edecekti*” diye teessürlerini tarihe not düşmüş ve proje Râgıb tarafından çok desteklenmesine rağmen, Tott işin içine sokularak aksatıldı diye, sanki Paşa tarafından sürüncemede bırakıldığını imâ etmiştir. Nitekim Tott bu tür falsoları sebebiyle bir daha bu işlere yaklaştırılmamış, ancak Paşa’nın vefatından sonra, Rus Savaşı’nın çaresizliği içerisinde Padişah, aralarında Tott’un da bulunduğu bazı uzmanlara tekrar başvurmak zorunda kalmıştır (Şemdânîzâde, (II/A), s. 33-35).

Râgıb sadâreti döneminde memleketin ve İstanbul’un imârına, ıslahına da önem verdiği gibi günümüzün şehircilik anlayışına uygun önemli bir adım atmıştır. Macar Mühendis Reben’in şehrin bir çok yerine âit haritalar çıkarmasına müsaâde hatta teşvik etmiştir. Büyük ticaret hanları, özellikle Eminönü’nde Yeni Han ve geniş zahire depoları inşâ edilmiş, çoktandır el atılmayan Edirne Sarayları son kez yine bu dönemde tâmirat ve tâdilât görmüş, padişah da imar faaliyetlerini sevdiğinden bu işlere kendi eserleriyle destek vermiştir. 5 Nisan 1760’ta Laleli Külliyesi’nin temeli atılmış, padişahın, annesi Mihrişâh adına Üsküdar Ayazma’da yaptırdığı külliye ise Ocak 1761’de bir Cuma günü Râgıb tarafından ibâdete açılmıştır. “*Sadr-ı asrı bendesi Râgıb târihini*” söylemiş ve ünlü Hattat Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi câminin taç kapısı üzerine bu beyti nakşetmiştir (Ayvansarâyî, s. 595-596)¹². Tüm bunlar olurken Lâleli Camii’nin inşaatı da hızla devam etmiş, temel hafriyatından çıkan molozla Yenikapı-Kumkapı arasındaki sahil doldurulmuş ve burası özellikle Ermenilere tahsis edilerek, yeni bir mahalle inşâ ettirilmiştir.

¹² Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi, **İstanbul’un uzun dört yılı (1785-1789)** (Haz: Feridun M. Emecen), 87.

Râgıb Paşa dönemindeki bolluk ve refah İstanbul'un sosyal hayatını da renklendirmiştir. 14 Mart 1759'da III. Mustafa'nın Hibetullah adı verilen ilk çocuğunun doğumu üzerine âdete uyularak sadrâzam emir vermiş ve İstanbul'da, o vakte kadar hiçbir şehzâde ve sultan için düzenlenmemiş, muhteşem şenlikler yapılmıştır. Bizzat sadrâzam da kendi sarayını süslemiş ve şenliklere katılmış, uzun süredir hânedânın çocuğu dünyaya gelmediğinden 7 gün 7 gece süreceği ilân edilen donanma, halkın '*şevk u safâsı müşâhede olunduğundan*' 10 güne çıkarılmıştır. Elçiler ve yabancılar bile sefârethânelerini, evlerini süslemiş, hatta sadrâzam bir vesile ile bunları padişaha göstererek, pencerelerden sarkarak el sallayan yabancılara III. Mustafa'nın mukâbelede bulunmasını sağlamıştır. Paşa'nın kendisi Hibetullah'ın doğumuna tarih düştüğü gibi, yakın dostu Şair Haşmet'in de bir eser yazmasını istemiş ve Haşmet'in ünlü vilâdetnâmesi padişaha takdim edilmiştir¹³. 24 Aralık 1761'de III. Mustafa'nın ilk oğlu Selim'in (III. Selim) doğumu da, İstanbul'da ve tüm vilâyetlerde günlerce süren şenliklerle kutlanmıştır. Bir diğer muhteşem şenliği ise Paşa kendisi düzenletmiştir.

Kütahya'da ölen eski sadrâzamlardan Hekimoğlu Ali Paşa'nın cenâzesi 20 gün gömülü kaldıktan sonra, Râgıb'ın padişahı iknâ etmesi üzerine İstanbul'a getirilip kendi câmisinin yanındaki türbesine gömülmüş, yetim iki oğlu da Râgıb'ın himmetiyle sünnet ettirilmiştir. Bu sünnete İstanbullu 800 fakir çocuk da dâhil edilmiş, Paşakapısı'nda "*azîm ziyâfet ve âheng*" ile şenlik yapılmış ve çocuklara büyük ihسانlarda bulunulmuştur. Paşa kendisini yetiştiren efendisinden kalan iki yetimin gönlünü aldığı gibi 800 garip çocuğun ailesinin de hayır duâlarına nâil olmuştur (1758).

Tüm bu güzel gelişmelere rağmen kendini tamamen dış politika ile ilgili meselelere ve kütüphânesi inşâatına verdiğiinden, sadâretteki son zamanları sıkıntılı geçmeye başlamıştır. Avrupa harpleri ve Rusya meselesinden dolayı başta Padişah olmak üzere İstanbul halkında da pahalılık ve darlıktan memnuniyetsizlik ve kıpırdanmalar başlamıştır. Artık Beyoğlu ve Galata tarafında sık sık meydana gelen yangınlar sabotaj havası vermeye başlamıştı. Sanki bu yakada çıkan yangınlar Râgıb'ın devletin iç işlerinden çok dışişlerine ağırlık vermesine nispet yapılıp gibi bir intiba oluşturmuştur. Çünkü zaten savaş hali devam eden Avrupa'da son birkaç senedir işler iyice karışmış ve şiddetlenmiş, elçilerin bir biri ardınca Paşakapısı'nı ziyaretleri sıklaşmıştır. Kendisi de bu ilişkilere başından beri önem vermiş, Paris'e, Berlin'e, Viyana'ya, Rusya'ya ve Varşova'ya birbiri ardınca elçiler göndermiş, özellikle elçiler veya maiyyetlerindeki diplomatlardan Avrupa'nın askerî, teknik, siyâsî ve sosyal ahvâline dair sefâretnâmeler ve raporlar kaleme almalarını istemiştir. Avrupa 7 yıl Savaşları'nın boğucu ikliminde İngiltere Fransa'ya üstünlük sağlarken, Prusya önemli bir güç olarak devreye girmiş, II. Friedrich yükseldikçe Avrupa'da durum karışmış ve devletler Osmanlı'yı da denkleme dahil ederek dengeyi bulmaya çalışmışlardır. Bu

¹³ Surnâme adıyla da bilinir. Asıl adı Vilâdetnâme-i Humâyûn'dur. Râgıb Paşa'nın isteği üzerine yazılmış olup Haşmet'in en önemli mensur eserlerinden biridir. Haşmet bu eserinde, doğum şenliklerini canlı tablolar halinde tasvir eder. Surname, ilkin İstanbul'da eski harflerle tarihsiz olarak, Vilâdetnâme-i Hümâyûn adıyla yayınlanmış, daha sonra, Reşat Ekrem Koçu tarafından sadeleştirilerek yeni harflerle İstanbul'da 1940 yılında Vilâdetname ismiyle yayınlanmıştır. Günümüzde ise Haşmet Külliyyâtı içerisinde edisyon kritiği yapılarak neşredilmiştir. (M. Arslan- İ. H. Aksoyak, **Haşmet Külliyyatı**, Özel Yayın, Sivas, 1994)

sebeple Prusya kralı II. Friedrich, Rusya ve Avusturya yükünü hafifletebilmek düşüncesiyle Osmanlı'yı kendine müttefik yapmaya çalışmış, Adolf de Regin'i Râgıb'a göndererek askerî yardım sağlayabileceğini ümit etmiştir. Avrupa'nın iç işlerine karışarak, Osmanlı'yı sonu belirsiz bir mücadeleye atmak istemeyen Râgıb, bu tekliflere hep mesâfeli yaklaşmış, tarafları diplomasi oyunları ile oyalayıp durumu idâre etme yoluna gitmiştir. Osmanlılar'ı Rusya üzerine sevk etmeyi düşünen II. Friedrich, III. Mustafa bu teklife meyilli olduğu bir sırada Rusya ile sulh imzalayarak Râgıb'ı haklı çıkarmış, bununla yetinmeyip Osmanlılar'ı bu kez Avusturya ile harbe teşvik etmiştir. Buna mukâbil ne Osmanlı'dan tam bir destek ne de Avusturya'ya yardım etmeyeceğine dair Rusya'dan teminat alabilmiştir. Özellikle devletlerin sık sık politika ve ittifak değiştirmedeki rollerini bilen, gördüğü harpler ve bulunduğu devletlerarası müzakerelerde diplomatik manevraları yakından izleyen Râgıb, Avusturya ile yıllar önce yine kendisi tarafından imzalanmış sulhü bozan taraf olmayacağını ve muharebeyi ancak gelişecek hadiselerle göre düşüneceğini Prusya'ya bildirmiştir. Bundan sonra da takip ettiği ince siyasetle Prusya ile yapılması düşünülen ittifakı çeşitli bahanelelerle hep sekteye uğratmış, yapılmasına mutlak gibi bakıldığı anlarda bile ileri sürdüğü mantıklı mahzur ve istediği garantilerle bir tür engellemiştir. Prusya'nın büyük umutlar vadeden ittifak davetlerini hep İngiltere'nin garantörlüğüne bağlamak istemiş, baskılara karşılık sadece dostluk ve ticaret anlaşması yapmakla yetinmiştir. (Zilhicce 1172/Temmuz 1761) (Beydilli, 1985, s. 36-37). Böylece vefat tarihi olan Nisan 1763'e kadar II. Friedrich'i tedbirli ve akılcı politikası ile oyalamış, Osmanlı savaş dışında kalmayı başarmış, ancak ilişkiler, yerine geçen Hamid Hamza Paşa'nın Prusya aleyhindeki tavrı sebebiyle bozulmuştur.

Gürkanlı Hükümdarı'nın o sıralarda yine bir ihtilal içinde bulunan İran'ı birlikte sıkıştırma teklifi ve ısrarına rağmen, Râgıb sınır ilişkilerinin bozulmasına bile müsaade etmemiştir. Rusya ve Lehistan'daki taht değişikliklerini de yakından takip etmiş, yeni iktidarlar ile dostluk tazelemiştir. Râgıb döneminde İngiltere'yi Sir James Porter, Fransa'yı ise Vergennes gibi iki güçlü diplomat temsil etmiş, diplomasi arenasına dönen İstanbul gizli ve açık kimlikleriyle gelip giden ve çeşitli vazifeler üstlenen yabancı trafiği ile dikkat çekmiştir. Dönemin Prusya Elçisi Regin, İstanbul'un diplomatik havasını '*Avrupa'nın en mâhir politikacıları bile burada çocuk mesabesinde kalır*' diyerek özetlemiştir.

Avrupa'yı tanıyan ve devletin askerî vaziyetini iyi bilen Râgıb, Osmanlı'yı savaşa çekme çabalarına hiçbir zaman pirim vermemiş, ecdâdının zaferlerine imrenen ve öteden beri yayılmacılığın endişe ettiği Ruslara kesin bir darbe indirmeyi arzu eden padişahı, ısrarından vazgeçirmenin yollarını arayıp durmuştur. Devamlı sulh yollarını araması bazı tarihçiler tarafından kusur sayılmışsa da, ölümünden sonra başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan kötü neticeler onu bir kez daha haklı çıkarmıştır. Paşa'ya göre Osmanlı Devleti geniş hudutlarıyla zâhiren muazzam bir varlık göstermekte idiyse de askerî bakımdan zayıf ve Avrupa'ya kıyasla artık geride bulunmaktadır. Nitekim III. Mustafa ile aralarında geçen bir konuşmayla ilgili şu satırlar, devletin içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından son derece ilginçtir: Rusya ile savaşmak isteyen Padişah "*Eğer maksat para ise Edirnekapısı'ndan ta Rusçuk'a kadar iki yana altın dizerim*" demiş, Râgıb Paşa itiraz ile: "*Devlet-i Aliyye'niz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda bir muhârip arslan olduğunu ispat etmiştir*."

Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış, yeşeri dökülmüş bir ihtiyar olup, muharebe esnâsında düşman bu hali anlarsa durum zor ve dönülmez olur. Askere düzen ve nizâm verildikten sonra bu işleri düşünelim" diyerek, padişahı hep ıslahatlara yöneltmiştir (Uzunçarşılı, 1988, (IV/I), s. 366).

Son günlerini İstanbul Koska'da bir külliye yaptırarak geçiren Râgıb, 1176 Ramazan'ın 9'unda hastalanmış, "*dâimü'l-harâre ve dolap*" denilen prostat yüzünden 20 Ramazan'dan sonra yataktan kalkamaz hale gelmiştir. 24-25 Ramazan'da perşembeyi cumaya bağlayan gece vefat etmiş, ulemâ câmii olarak bilinen Fatih Camii'nde Cuma Namazı'nı müteakip kılınan Cenaze Namazı'ndan sonra büyük bir kalabalığın elleri üzerinde Koska'ya taşınmış ve bir ay kadar önce açılmış kütüphanesinin bahçesine sıbyan mektebinin dibindeki türbesine defnedilmiştir (8-9 Nisan 1763). Öldükten sonra bile kitaplarından ve çocukların şen şakrak seslerinden ayrı kalmak istemeyen bu büyük adamın kaybına halk çok üzülmüş, şairler birçok tarih düşürmüştür¹⁴.

Râgıb Paşa, sadece başarılı bir devlet adamı olarak değil, nükteleri, hazırcıcağı, okuryazarlığı, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şâirliği ve sohbetleri ile de İstanbul'a ve Osmanlı Devlet adamı kimliğine katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde âlim ve şâirlerle kurduğu dostlukları ölene kadar devam ettirmiş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiş, doğuya ait engin bilgisi yanında Avrupa'dan kitaplar getirterek batı aleminden ve fikir adamlarından da istifade etmeye çalışmıştır. İngiltere Kavân-i Bahriyesi gibi askerî ve teknik kitaplar yanında Grotius, Volter ve Newton gibi aydınların eserlerini tercüme ettirmiş, din, kültür, sanat adamlarını himâye ederek ilmin ve sanatın ilerlemesine çalışmıştır. Sohbet meclislerine büyük âlimlerinden İbrahim el-Halebî, Ezher Şeyhi İbrahim b. Mustafa el-Haneî, Şâfiî müftü Abdülmevâhib, Muhammed b. Ömer el-Arabî, Abdülaziz b. Muhammed er-Rahbî, Mısır Müftüsü Cebertî, Ermeni Patriği Hagop Nalyan gibi her kesim ve milletten insanların yanı sıra şeyhülislamardan Mehmed Esad, Çelebizâde Asım, Veliyyüddin Efendi gibi zatlar, Fıtnat Hanım, Haşmet, Nevres, Ahmed Nüzhet gibi şairler, İpsilanti gibi doktorlar vd. gibi yüzlerce dostları katılmıştır. Konağı bir ilim mahfeli gibi çalışmış, '*memleketlerin alimleri, kadıları ve müftileri kendi ile bahse kadir olamadıkları şöyle dursun, sohbe dahi şerm ve hicab ile muktedir*' olmuşlardır. Yakınları onu hep, '*vaktinin çoğunu kitap okuyarak geçiren ve başlıca zevki ilmî meseleler ile uğraşmak olan*' biri olarak anlatmıştır. Vefat ettiği odasındaki eşyalar arasında kendi yazdığı kitaplar da dahil olmak üzere onlarca kitabın çıkması, onun neredeyse 'beşikten mezara kadar' ilimle meşgul olduğunu göstermiştir¹⁵. Zaten kendisi de bir beytinde '*Çünkü yokdur enis-i hücre-i gam, Râgıbâ sohbetim kitâb iledir*' demektedir (Demirbağ, 1999, s. 80).

Reisülküttab olduğu zaman, dönemin meşhur âlimlerinden Mısırlı İbrahim el-Halebî'yi kendine hoca yapmış ve bu sebeple Halebî günümüze kadar daha çok 'Râgıb

¹⁴ Vefatına Tarih, Nihân-ı İstirâhat, sene 1176, Ayvansarayı, **Hadîka**, I, 178-179; **Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl**, 15; Yakıt, 339

¹⁵ A. Nüzhet, a.g.e. Râgıb Paşa'nın tercüme-i hâli ile ilgili bölümün muhtelif kısımları; Resmî, a.g.e., 49 vd.; TSMA, D. 7172

Paşa Hocası' olarak anılmıştır. Topladığı ve daha sonra kurduğu kütüphanedeki kitapların çoğunun kendi eliyle aldığı notları içeriyor olması, Bağdat'ta, Mısır'da, Halep'te ve nihayet İstanbul'da ömrünü âlim ve şâirlerle bezeli çevrelerde geçirmesi ona Osmanlı sadrazamları içerisinde ayrı bir mevki kazandırmış, Prusya Elçisi Rexin onu '*Bir Paşa'dan çok ömrünü kitaba ve ilme vermiş bir derviş*' olarak nitelemiştir. Nitekim, diğer ilim ve fenlerin yanında cifir, vefk, ilm-i nücum gibi ulûm-ı garîbeye dahi ârif olduğunun alâmetlerinin kendinde mevcûd olduğu ifâde edilmiştir. Râgıb zamanında Avrupa devletleri ile kültürel temaslar da artmış, özellikle elçi Verjen ile dostlukları sayesinde Fransa'dan birçok kitap getirtilmiştir. Arapça ve Farsça şiirlerinin mevcudu bilinmekle beraber, İtalyanca ve Fransızca'ya da aşînâ olduğu iddia edilmiştir. Râgıb'ın sarraflarından biri olan Abraham Kuleliyan, d'Ohsson diye meşhur Muradcan Tosunyan'ın kayınpederi idi ve Avrupa ile çok sıkı ilişkileri vardı. Doktoru İtalyada eğitim görmüş, meşhur İpsilanti ailesinin üyelerinden Rum Aleksandır İpsilanti idi. Avrupa'daki casusu ise yine meşhur Fenerli Rumlardan Mavrokardato idi ki bunlar sayesinde Avrupa ilmini ve havadisini iyi takip eder, dünya siyasetinin nabzını tutmaya çalışırdı. Râgıb bu yönleri ile Tanzimat'ı hazırlayan aydınlardan biri veya batı ilmine, tarihine, dillerine ilgi duyan 19. yy. aydınlarının öncülerinden sayılabilir.

Nebile Hanım ve Saliha Sultan ile bilinen iki evliliği ve Nâile Hanım (ö. 15.11.1774) ile Lebibe Hanım (1734?- ö. 6.1831) adında iki kızı vardır. Nesli XIX yüzyıl sonlarına kadar kızlarından devam etmiş ancak daha sonra takip edilememiştir. Şairler ve alimler yanında Cezayirli Hasan Paşa, Halil Hamid Paşa, Hamza Hamid Paşa, Ebubekir Paşa, Abdürrezzak Paşa, Moldovancı Ali Paşa, Küçük Hüseyin Efendi, Şehdî Osman Efendi, Ahmed Resmî vd. gibi pek çok devlet adamının elinden tutmuş, ya da yetişmelerine katkıda bulunmuştur. Râgıb'ın ıslahatlarını Halil Hamid Paşa'nın programlı olarak devam ettirmek istediği bilinmektedir.

Vefatından sonra yanında çalışan görevlilerden Acem Ali, Hindî Hasan ve 3 Ermeni sarrafindan biri olan Kazer'in bazı suistimalleri görülmüş, bunlar özellikle Râgıb'ın iş göremez hale geldiği son döneminde hayli zenginleşmiş, büyük yalılar edinmişlerdir. Acem Ali'nin boynu vurulmuş, sarrafı Kazer asılmıştır. Mirasından ve geriye bıraktıklarından altmışbin kese akçeye padişah adına el konulduğu söylene de özellikle kütüphane inşaatından dolayı esnafa bir sürü borcu çıkmış ve bu borçları yakınları tarafından zorla ödenebilmiştir.

Râgıb'ın yerine yıllardır yanında yetiştirdiği ve yerine kaymakam yaptığı Hamza Hamid Paşa sadârete getirilmiş (BOA, Tahvil Defteri, nr. 11, s. 387), ancak o uzun yıllar birlikteliğine rağmen hiç ona benzememiş, gelir gelmez Râgıb'ın politikasına ters işlerle başarısız olmuş ve çok geçmeden azledilmiştir. Râgıb Paşa'nın dirâyetle sürdürdüğü barış siyaseti, biraz cihângir olma heveslisi padişahın hırçınlığı, biraz da yerine geçen adamların iş bilmezliği sayesinde, kısa sürede yok olmuş, sadâreti döneminde doldurulan hazine kısa sürede erimiştir. Râgıb'ı Rusya ile savaşa ikna edebilmek için 'İstersen Rusçuk'a kadar yola keselerle akçe dizerim' diyen III. Mustafa, Rus savaşının getirdiği perişanlık içerisinde kızının kolundaki bilezikleri, kulağındaki küpeleri bile hazineye borç almak zorunda kalmıştır. Paşa'nın vefâtı ertesi son 6 yılda Rus Savaşı, Çeşme Faciası, İstanbul depremleri gibi peşi sıra gelen felaketler hem devleti, hem padişahı yiyip bitirmiş, 21 Ocak 1774 Cuma günü öğle

ezanı okuyan müezzinler “hayye ale’l-felâh” (kurtuluşa koşun) derken, III. Mustafa da kederler içinde son nefesini vermiştir.

Eserleri:

A. Tarih Eserleri

Münşeât-ı Râgıb: Reisülküttab iken hazırladığı telhislere, daha sonra çeşitli görevlerde iken kaleme aldığı siyâsî-edebeî tarzındaki seçme yazılarının da eklenmesiyle Ahmed Nüzhet Efendi tarafından tertip edilmiş bir inşâ mecmuâsıdır. Baş kısmında Ahmed Nüzhet Efendi tarafından kaleme alınan Paşa'ya ait kısa bir biyografi yer alır. Osmanlılar git gide daha sık ve daha ağır yenilgilere uğrarken Râgıb'ın Münşeât'ı bir ölçüde Osmanlı yöneticileri için teselli kaynağı olmuş, onlara Osmanlı diplomasisinin son görkemli ânını hatırlatmış, bu yüzden son dönemlere kadar neredeyse elden ele katiplerin ders kitabı gibi okunmuştur. Ancak şiirlerindeki sadeliğe rağmen, bu nesir çok tımtıraklı, çok ıstıhlalı ve çok secili olduğundan Münşeât şiirlerine nispetle eskimiştir. Divanının baş tarafında basılmış olmasına rağmen (Bulak, h. 1253), pek çok kütüphanede Telhisât veya Münşeât adı altında, Râgıb'a ait karışık pek çok yazıyı ihtiva eden yüzlerce değişik yazması mevcuttur. Özellikle Sultan I. Mahmud devrine ait orijinal bilgiler ihtiva eden bu eserin tarih tedkikleri için büyük bir değer taşıdığı şüphesizdir. Pek çok yazma nüsha karşılaştırılarak bazı nüshalarda görülen eksik mektup ve yazılar tamamlanmış ve eser H. Abdülkadir Özel tarafından Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır (2014).

Münşeât'da, bazen müstakil bir eser gibi yazma nüshalarına tesadüf edilen Fethiyye-i Belgrad ile Huneyniye ve Taifiye adlı risaleler de vardır. Bunlardan Huneyniye ve Taifiye, Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği ile Nâbi'nin Zeyl-i Siyer'ine zeyl mahiyetinde yazılmış bir eserdir. Hazret-i Peygamberin seferlerinden bahseden bu eser tamamlanamamıştır. Noksan olan nüshaları Üniv.Ktp.Yzm. 5711, 7355 numaralarda kayıtlıdır.

Fethiyye-i Belgrad

Avusturya ile 1739 (h.1151) senesinde yapılan muharebe neticesinde Belgrad Muahedesi ve bu muahedeyi imzalayan Sadırazam Hacı Mehmed Paşa'nın iktidar ve ehliyetine ait bilgileri de ihtiva eden eser, Sultan I. Mahmud adına yazılmıştır. Belgrad Anlaşmaları'nı müteakip bir fethiyye-zafername şeklinde pek çok ülke ve vilâyete gönderildiğinden esere çoğu kütüphanede rastlanmaktadır. Bazı nüshalar Fethiyye-i Râgıb adıyla da geçmektedir. Eser üzerinde Sakarya Üniversitesi'nde bir Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. (Fatma Çiğdem Uzun, Belgrad Hakkında Râgıb Paşa'ya Ait Bir Risâle: Fethiyye-i Belgrad, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000)

Tahkik ve Tevfik

İran Hükümdarı Nadir Şah ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen sulh müzakerelerinin geçmiş devirlere nazaran emsâli görülmemiş bir keyfiyet arz etmesi sebebiyle Sultan I. Mahmud, bu konuların müstakil bir eser halinde yazılmasını istemiş, bu iş için olayların içindeki Râgıb Efendi'yi görevlendirmiştir. Râgıb, Osmanlı Devleti

ile İran arasındaki ihtilafların giderilebilmesinin ancak yeterli miktarda kitap ve risâle yazılmasıyla mümkün olacağına inanmaktaydı. Emre uyararak Tahkîk ve Tevfîk'i kaleme almış ve eserin, Sünnî ve Şîî mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasına, her iki İslam devletinin birbiriyle yakınlaşmasına ve hatta tek devlet halinde birleşmesine vesile olmasını temenni etmiştir. Râgıb'ın bu eseri üzerinde de bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmış ve İstanbul'da basılmıştır (A. Zeki İzgöer, Koca Râgıb Mehmed Paşa, Tahkîk ve Tevfîk, İstanbul 2003).

B. Edebî Eserleri

Dîvân-ı Râgıb

Râgıb Paşa, şiirlerini müretteb bir divan halinde toplamamıştır. Bunlar sonradan Müstakimzâde tarafından tertip ve tanzim edilerek Dîvân haline getirilmiş ve Münşeât'ı ile birlikte basılmıştır (Bulak, h. 1253). Eserde devrin büyükleri için yazılmış birkaç kaside yanında birçok tahmis, gazelden meydana gelen şiirler yer almıştır. Bu eserin bilhassa gazeller kısmı, daha çok "hikemi gazeller"iyle tanınmış, sevilmiştir. Divan'ın basma ve yazma nüshaları ülkemizin ve dünyanın pekçok kütüphanesine yayılmıştır. Eser, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Doktora Tezi olarak çalışılmıştır (Ömer Demirbağ, Koca Râgıb Paşa Ve Dîvân-ı Râgıb, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1999).

Paşa'nın bazı farsça manzum parçaları ise bir başka tez konusu olmuştur: Faysal Soysal, Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, (Metin-Çeviri-Yorum), Yüzüncü yıl Ün. S. B. E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006

Mecmu'â-i Râgıb Paşa:

Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde manzum ve mensur birçok edebî yazılarla Râgıb Paşa'nın kendisine ait resmî ve gayr-ı resmî yazılarını içine alır. Baş tarafında alfabe sırasıyla değişik konularda mısra ve beyitler yer almıştır. Bundan sonra çeşitli nazım şekillerinde yazılmış altmış beş kadar kaside bulunur. Bunlar genellikle devlet ileri gelenlerine hitap etmektedir. Müellif hatlı nüshası Murad Molla Kütüphanesi'nde nr. 1468'de bulunmaktadır. Eser, edebiyat araştırmacıları için önemli bir kaynak olup Paşa'nın Divan'ından sonra üzerinde durulması gereken en önemli kitabıdır. Ancak cildi dağılmış ve perişan bir vaziyette olduğu gerekçesi ile esere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metalib:

Muhtelif fenlerden bahseden bir eser olup Arapça kaleme alınmış bir ansiklopedi tarzındadır. Bu yüzden Râgıb bazı yerlerde ansiklopedist olarak da geçer. Sefîne'nin müsveddesi kendi el yazısı ile kütüphanesindedir (nr. 1489). Bulak'ta basılmıştır (h. 1255). Günümüzde Lübnan'da da üzerinde bir çalışma yapılmış ve karışık bir düzen ile üç cild halinde Beyrut'ta basılmıştır (Muhammad Ar-Râgıb, Mevzû'ât Mustalahât, el-Mevzû'ât fî Sefinetü'r-Râgıb ve Definetü'l-Metâlib (ed. Refik El-'Ağam-'Ali Dahrûğ), Beyrut 2000).

Aruz Risalesi:

Aruz kâidelerine ait bilgiler yer almaktadır. Eserin müstakil yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi nr. 740'ta bulunmaktadır.

C. Tercümelere

Râgıb Paşa'nın Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği iki eser vardır. Bunlar tarih türünde eserlerdir. Ancak eksik olup tamamlanamamışlardır.

Tercüme-i Matlau's-Sa'deyn: Abdürrezzak Semerkandi'nin Matla'u's-Sa'deyn ismiyle kaleme aldığı ve m. 1304-1450 (704-854) yıllarını içine alan, Farsça İran Moğolları Tarihi'nin dörtte birini Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak bu eser henüz kayıptır.

Tercüme-i Ravzatü's-Safa: Mirhond'un meşhur eserinin tercümesidir. Yine bu da eksik kalmıştır ve henüz kayıptır. Bazı yerlerde Râgıb'ın Çin Tarihi'ni anlatan bir kitap üzerinde çalıştığı da belirtiliyorsa da bununla ilgili henüz ciddi bir kayıt bulunamamıştır.

D. İctimâi Eserleri

Râgıb Mehmed Paşa, küçük yaşından itibaren toplamış olduğu kitapları milletinin istifadesine sunarak telif ve zâyi olmalarını önlemek istemiştir. Bu maksatla İstanbul Lâleli semtinde döneminin en güzel kütüphanelerinden birini yaptırmış, yanına da bir sıbyan mektebi, çeşme ve sebil ilâve ettirmiştir. Türbesi ile birlikte aynı bahçede yer alan bu yapılar topluluğu kütüphâne inşaatı ile birlikte 2 Mart 1763 (15 Şevval 1176) tarihinde vefatından 40 gün kadar önce tamamlanarak hizmete açılmıştır. Açılışa az bir zaman kala kütüphanenin kubbesinin çökmesi paşanın vefatının yakın olduğuna hamledilmiş ve gerçekten açılıştan sonra vefât etmiştir. Sıbyan Mektebi de kütüphâne ile aynı tarihte inşâ edilmiştir. Enfes bir hat ile yazılmış kitâbenin yer aldığı kapı ve giriş kısmı üzerine yer almaktadır. Kurulduğunda hocası, halifesi ve kırk adet talebesinin olduğu ve bunlara Paşa tarafından maaş vakfedildiği bilinmektedir. Bir ara çocuk kütüphânesi olarak hizmet vermiştir. Gerek kütüphane ve gerekse Sıbyan Mektebi, Râgıb Paşa'nın kitaba ve irfân hayatına verdiği önemin en canlı misalleridir. Sıbyan Mektebi bugün restore halinde olup Kütüphâne restorasyonu ile birlikte bir türlü bitirilememiştir. Kütüphâne avlusunun sağ tarafında bugün nispeten iyi durumda bir çeşme ve yine kütüphanenin kuzeyinde cadde üzerinde, bugün perişan vaziyette olup işporta dükkanı olarak kullanılan sebil de onun İstanbul'a bıraktığı hediyelerdendir. Kütüphanesi için vakfettiği cadde üzerindeki dükkanların çoğu bugün maalesef el değiştirmiş durumdadır ve hemen hepsi faaldir. Râgıb ayrıca Aksaray civarındaki Çakır Ağa Mescidi'nin minberini yaptırmış ve yine Üsküdar Bulgurlu Mescidi yakınında Mehmed Ağa isimli biri tarafından yaptırılan mektebi ve câmiyi harab olduğu için yeniden binâ ve ihya ettirmiştir. Vakfiye'de ayrıca Eski odalar yakınlığında Kemal Paşa mahallesinde ve Boğaziçinde Yeniköy civarında Kalender Bahçesi sahilinde iki çeşme bina eylediği ve yine eskiden padişahların mesire yeri olan harap vaziyetteki Kalender Bahçesi'ni ihya ettirecek buraya bir namazgâh yaptırdığı bilinmektedir. Râgıb Paşa, bu hayır eserlerini yaşatmak, bakımını sağlamak ve görevlerinin ücretlerini temin etmek için İstanbul'un muhtelif semtlerinde ve Yalova gibi İstanbul'a yakın yerlerde bulunan dükkan, ev, bostan, han, hamam vs. emlakini vakfetmiştir. İçeriği ile hala özgünlüğünü koruyan muhteşem vakfiyesinde günümüzde hâlâ işler vaziyette olan Balat Tahtaminâre Hamamı ve çevresindeki dükkanların gelirinin de kütüphâne için vakfedildiği belirtilmişse de bunlar da günümüzde el değiştirmiş vaziyettedir.

Edebî Yönü

Osmanlı Tarihi ve siyasetinin önemli aktörlerinden biri olmasına rağmen Râgıb'ı gelecek nesillere taşıyan en önemli özelliklerinden biri edebî yönü olmuştur. Bu açıdan o şimdiye kadar tarih kitapları kadar edebiyat kitaplarının da ilgi sahasına girmiş, tarihi şahsiyetinden daha çok eserlerine ve edebî yönüne dair incelemelere konu olmuştur.

XVIII. yüzyılın ilk yarısı özellikle Dâmâd İbrahim Paşa zamanının kültürel ve edebî faaliyetler bakımından oldukça parlak geçtiği bilinmektedir. Devrin padişahı ve sadrazamı, şiiri ve şairleri bilhassa himaye ediyorlar ve sanat hayatının inkişâfı için himmet gösteriyorlardı. Bu devrin divan şairleri arasında Osmanzâde Tâib, Nâzım, Nâhîfî, Seyyid Vehbi, Râşid, Neylî, Kâmi, Kâni, Dürrî, Sâkîb, Ârif, Çelebizâde Âsım, gibi önemli şairler ve yazarlar bulunmakla beraber, bilhassa Nedim yüzyılın ilk yarısına mührünü vurmuştu.

Koca Râgıb Paşa'nın da içinde bulunduğu XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelince, kaside ve gazel türlerinde Bâki, Necati, Nâilî, Nef'î gibi büyük şairlerin nüfuzu daima hissedilmekteydi. Bilhassa Nef'î kasidede dürr-i yektâ sayılmış, bu sahada en büyük üstad kabul edilerek Râgıb tarafından da taklid edilmiştir. Gazel tarzında da bir taraftan Nedim ve şürekâsının yolunu izleyenler, diğer taraftan da Nâbi mektebinin müntesipleri tesirlerini sürdürmüşlerdi. Bu yüzyılın Râgıb gibi bir kısım şairlerinin gazellerinde ise hem Nâbi, hem de Nedim tesiri görülmüştür. Ancak Râgıb'ın Nâbi'ye uyararak daha ziyâde tercih ettiği akım Sebki-Hindî tarzıydı. Sebki-Hindî sözden çok mânâ güzelliğini ve derinliğini temel alan bir akım olarak İran'da doğup, Hindistan'da gelişmiş XVII. yüzyılda Türk edebiyatını etki altına almıştı. Bu üslub İran şâirlerinden Urfî ve Sâib ile Şevket-i Buhârî elinde gelişen bir ifade tarzından yankılanmıştı. Bu yüzyılda divan edebiyatının büyük ustaları olan ve Râgıb'ın da kendilerini takip ettiği Nef'î, Nâ'îlî, Neşâtî gibi üstadların bir nevi Türk Sebki-Hindî'sini oluşturan büyük şairler oldukları kabul edilmektedir. Sebki-Hindî üslubuna nisbetle daha "yerli" sayılabilecek bir diğer akım ise Nâbi'nin öncüsü olduğu 'Hikemî' tarzı ki Râgıb'ın şiirlerinin çoğunluğunun bu tarza uygun olduğu kabul edilmiştir. İçerisinde doğru insan ruhunun esrarlı bükülüşlerini terennüm eden Sebki-Hindî ile dışarı doğru selâm aklı temsil eden Hikemî tarzın Nâbi'den sonra bu yüzyılda da Râgıb'da ve özellikle yüzyılın sonunda Şeyh Gâlib'de kemâlini bulduğu söylenebilir (Demirbağ, 1999, s. 25-26).

Râgıb, eski edebiyatımızın en kudretli üstadlarından bir hayli tesir almış olmasının yanında bu konuda asıl Nâbi mektebine mensûbiyeti ile öne çıkmış ve bu ekolün en başarılı şâirlerinden biri olarak ün yapmıştır. Nâbi'nin "hikmeti" şiirle söylemek tarzında başlattığı çığıra, Râgıb şiiri hikmet haline getirmek şeklindeki bir katkı yapmıştır. Necâti'de "îrsâl-i mesel" biçiminde ilk işaretlerini veren fikrin şiire dönüşmesi, Nâbi'de hikmet, Râgıb Paşa'da ise akl-ı selîmin sesi olarak gerçek ifadesini bulmuştu. Ziya Paşa onun için, '*İrsâl-i meselde misli yoktur*'. derken çok haklıdır (Pala, 1997, s. 176). Adeta bir darb-ı mesel, bir atasözü hüviyetine bürünen mısraları elden ele, dilden dile, ilden ile dolaşmış; *her biri bir eser hükmündeki berceste mısralar* suarâ meclislerinden yola düşüp kahve köşelerine kadar ulaşmıştır (Demirbağ, 1999, s. 333). Sayfalarla anlatıma bedel mânâ yüklü bu mısralardan herkes kendi kavlince bir düstur çıkarmış, ancak *ne kimse hikmetin anlayabilmiş, ne Râgıb illetin söyleyebilmiştir* (Demirbağ, 1999, s. 231).

Şüphesiz Râgıb'ın edebî yönünün gelişmesinde yaşadıklarının da büyük tesiri vardır. Gençliğinde şâirlik kudreti kazanma yolundaki rûhi melekeleri, Sâdabad şarkılarının nağmeleriyle beslenmişti. Henüz yirmili yaşlarda bir divan kalemi şakirdiyken, manzumeleri, dönemin meşhur şûara meclislerine, helva sohbetlerine gidip gelmeye başlamış, maşallahlarla, aferinlerle bezeli tahsin ve tebrikler, zamanının kudretli bir şairi olma yolunda hızla ilerlediğine şehâdet etmişti¹⁶. Nedim gibi, Seyyid Vehbî gibi, Çelebizâde Âsım gibi Lâle Devri bülbüllerine özenmiş; bu dönemlerde taze heveslerle şen – şakrak, adeta şakıyan mısralar kaleme almak istemişti. Şiirlerine kattığı şuh çeşni ile mısralarında ahenk yakalamayı deniyor, belki de o zamanlar “hikmet-fürûş” görünmekten kaçınmak istiyordu (Demirbağ, 1999, s. 38). Devrin parıltılı ikbal işiyle, henüz gençlik dönemini yaşayan şairin gazeller, şarkılar yazmaya olan iştiyâkını da kamçılıyordu. Nedim'in dillerden düşmeyen şu gazeli bir bakalım Râgıb'da nasıl aks-i sadâ buluyordu:

*“Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana”* Nedim (Banarlı, 1948, (II), s. 764)

...

*“Cevher-i tîğ-ı tegâfûl pîc ü tâb olmuş sana
“Aks-i hûn-ı âşikân reng-i hicâb olmuş sana”* Râgıb (Demirbağ, 1999, s. 38)

Ancak o, bu vadîde Nedim'le başa çıkılamayacağını biliyor, o ses ve söyleyişten elini eteğini çekerek meydanı gerçek sahibine terk ediyordu.

*“Reh-revi ser-menzile vâsıl hevâ-yı aşk eder
Bir adım gitmez per ü bâl olmadıkça tirde
Aldı meydânı bu vâdide Nedîm-i yeke-tâz
Olma çok refâre Râgıb sâha-i tanzîrde”* (Demirbağ, 1999, s. 37)

Birçok akranı gibi gazelde ne kadar Necâtî¹⁷ ve Nedim gibi şairlerin tesirindeyse de kasîde ve hicivde üstâdı, *dili yüzünden hakkın belasına uğramış olan* Nef'i idi. Bağdat Valisi ve bir dönem hâmisî olan Ahmed Paşa için yazdığı ve karşılığında 20 bin kuruş caize aldığı şu kasîdede ne kadar Nef'i ne kadar Râgıb, ayırmak güç gibidir:

¹⁶ Tarihçi Vâsıf, ‘...dekâyık-ı kâleme ba'de'l-vukûf kesb-i hüsn-i sohbet ve şöhret idüp..’ diyerek Râgıb'ın gençliğinde bu meclisleri takib ettiğine işaret eder gibidir. Vâsıf, **Târih**, 222.

¹⁷ Şiirde âdetâ Necâtî ile başlayan atasözünü kullanma geleneği, asırlar içinde gelişe gelişe, şiirin atasözüne dönüşmesi gibi bir kemâl noktasına ulaşmış ve en zengin misâllerinden birini de Koca Râgıb Paşa'da bulmuştur. İşte Necâtî'nin Koca Râgıb Paşa üzerinde uzaktan uzağa hissedilen tesirinin bu noktada değerlendirilmesi gerekir. Nitekim Necâtî'den beri süregelen geleneğin Nâbi'de ifade mükemmeliyeti bulduktan sonra Koca Râgıb Paşa ile devam ettiği kaynaklarca ifade edilmektedir. Muallim Nâci tarafından “irsâl-i mesele yatkın olduğu” belirtilen Râgıb Paşa'nın, şiirlerindeki Necâtî tesiri; Nâbi, Nef'i ve Nedim etkisi kadar belirgin olmamakla beraber, geleneğin bir devamı olması bakımından önemli bir husustur. Necâtî Beg'deki, şiirde vecize kullanma özelliği, divân şiirinde maya tutarak tekâmül etmiş ve birkaç asır sonra Koca Râgıb Paşa'da şiirin vecize haline gelmesini sağlamıştır. Demirbağ, **Dîvân**, 39-40; Karahan, İ. A., c. IX, 594-598.

*“Âferin ey rüzgârın şeh-süvâr-ı safderi
Arşa as şimden geru tiğ-ı Süreyyâ-cevheri”* (Banarlı, 1948, (II), s. 656)
Nefî

*“Âferin ey şeh-süvâr-ı arsa-ı rezm ü vegâ
Bârek-Allâh ey sipeh-sâlâr-ı mansurü'l-livâ”* (Demirbağ, 1999, s. 190-193)
Râgıb

Nefî kadar olmasa ve kime yazdığını açık açık tasrih etmese de zaman zaman onun gibi muhataplarını hicvetmekten de geri durmamıştır. Dili, yermekte de mâhirdir, ki Dîvân’ından rasgele seçtiğimiz şu birkaç mısra, merâmı ifadeye kâdirdir:

*“İblis ile de’âvi-i telbisi fasl için
Gördüm rakibi dest ü giriban olup gider”*

...

*“İderdi suret-i dibayı adem buşış-i dibâ
Eger palan-ı zer düz ile esb olsaydı merkebler”*

...

*“Efendi ta’n idenün aklı var mı Mecnuna
Güruh-ı ehl-i heva içre bir mi bin deli var”*

...

*Sühan-şinas oluyor kim ki bi-vefa olsa
Meger zamanede gaddarlık zerafet imiş”*

...

*“Eğlentür kasd-ı ticâret ile cünbişlerden
Sandun ey hâce meger Kâ’beyi sen hân-ı Halil*

*Var ise bir hünerün arz ile isbat eyle
Olamaz mahz-ı mübahat bu da ‘vâya delil”*

...

*“Kibar-ı devleti hem meşreb-i pîr-i muğân buldum
Kasîde dinlemezler Râgıb almazlar gazel virme”*

...

*“Ayagun denk alagör, basmaya görsün sakın
Zahidün bezme çöker sıkleti kabus gibi”* (Demirbağ, 1999, s. 235, 251, 253, 286, 294, 303, 336, 354).

Râgıb Paşa gibi filozof ve hakikat aşığı biri için büyüklerin medhini düzmek pek zevk vermeyecektir, dolayısıyla Divan’ında sadece bir kaside görürüz. Ayrıca birkaç tarih ve büyük üstaplara nazire olarak yazılmış altı tahmis bulunur. Bunlar Şevket, Sâib ve Nâbi’nin gazelleridir ve ikişer tanedir. Şevket ve Sâib’in gazellerine yazdığı tahmisler Farsça; Nâbi’nin gazellerine yazdığı tahmisler ise Türkçe’dir.

O, kendinden sonrakiler arasında bile Nâbî ekolünün en kudretli ve en önemli şairi olarak zikredilmiş, ismi ilgili hemen hemen tüm kitaplarda Nabi ile anılır olmuştur.

Ancak bu tesir asla kuru bir taklit ölçüsüne varmamış, onun mısralarındaki kendine mahsus ağır başlı ve seçkin ifade kudretinin, yer yer Nâbî'yi aştığına dair değerlendirmeler bile yapılmıştır¹⁸. Nâbî'deki çok yönlülük elbette onda yoktur, fakat hayatla ilgili olarak söylediği şeyler daha özlü ve dolambaçsızdır. Râgıb'ın dili çağdaş bir dildir, genellikle abartılı ifadelerden ve hatta şiiri süsleyici unsurlardan sakınmıştır. Tasvirlerinin, temsillerinin çoğu darb-ı mesellidir ve yorumlar doğrudan doğruya tabii çevreden alınmış canlı yorumlardır. Şiirleri önceden tasarlanarak söylenmiş bir hava içerisinde değildir; adeta konuşur gibi kasıtsız, tabii ve sade bir biçimde 'sehl-i mümtenî' ile sunulmuştur.

Evet onun, "*Elde isti'dâd olunca kâr kendin gösterir*" mısraı bu hikmeti de bittecrûbe yaşadığını gösterir (Pala, 1997, s. 176). Bu hikmet şairliği bahsinde de yerine oturmuş ve o, henüz devlet adamlığı vasfını haiz değilken bile, şuara tezkirelerinde yer alacak kadar bir müktesebatla ismine yer bulmuştur. 'Elsine-i selâse'de şairdir. Farsça ve Arapça'yı Türkçe kadar iyi konuşur ve yazardı. Kaynaklarda Râgıb, İranlı şâirlere kıyas edilmiş, Arapça ve Farsça şiirler yazabilmesi, bir üstünlük nişânesi olarak belirtilmiştir. Dilinin külfetsiz, sohbetinin tatlı, nüktedan, bilgi bakımından devrinde eşsiz ve edebî sanatları kullanmakta mahir olduğu takdirle yadedilir. Az sözle öz söylemeyi başaran bir şiiri vardır. Her sözü yanan parlak bir kandil, her beyti kıvılcım saçan bir ateş parçası olmasa da kendine has üslûbu "tarz-ı hâss", "tarz-ı mahsûs", "tâze" diye övülmüştür. Râgıb şiirlerinde kullandığı kelime, ifade ve deyimlerle tam bir Türkçecidir, kelime hazinesi devrinin etkilerini taşır (İnalçık, 2003, s. 67)¹⁹. Böyle yapmakla döneminin mahallileşme cereyanına uygun mısralar yazmış ve edebiyatın millileşmesi yolunda adım atmış olarak kabul edilmiştir. Râgıb bu yüzden İran tesirini azamî derecede azaltarak kendi çevresinin şâiri olmaya çalışmış, çevre hususiyetlerini, yaşanılan devir ve hayatın manzumelerini söylemek yolunda belirgin adımlar atmıştır (Banarlı, 1948, (II), s. 746). Onun küçük Dîvân'ı, Türkün İran'a elvedası olarak yorumlanmıştır²⁰. Gerçekten de şiirleri fazla hacimli değildir; ancak küçük bir divan oluşturmaktadır. Ancak bu küçük divanda çok güzel şiirler vardır ve günlük dilde kullanılan atasözleri ve ifadeler içermesinden olsa gerek halk tarafından da çok beğenilmiş, yaygın olarak okunmuş ve ezberlenmiştir. Bazı beyitleri târihi, ahlâkî, ekonomik ve sosyal bakımdan önemli ve dikkate şayandır. Ancak, bu tür şiirleri daha çok kendisi ile bir hasbihal şeklindedir veya hep kendi namına topluma sesleniş vardır. Bu yapısıyla da şiirleri kuru bir nasihatnâme olmaktan çıkarak Dîvân'ına her devir ve her dönemden yankılar getiren bir eser hüviyetini kazandırmıştır (Banarlı, 1948, (II), s. 744-745).

Râgıb'ın şairlik yeteneğini daha çok gazellerde görürüz. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle gazelde Nâbî ve Sâib ekolünün didaktik, ahlakçı şiirleriyle büyük bir uyum içindedir ve atasözü nakletme geleneğinde büyük hissesi vardır. Divanın en hacimli bölümünü meydana getiren bu gazeller konu bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte şairin hayat tecrübesini ve dünya görüşünü ortaya koyan hikemi tarzda söylenmişlerdir ve çoğunluğu teşkil eder. Ağızdan ağza, kulaktan kulağa

¹⁸ Gibb, 333

¹⁹ Gibb, 334

²⁰ Gibb, 336

dolaşarak bir özdeyiş karakterine bürünmüş olan pek çok beyit de şairin Dîvân'ının gazeliyyat bölümüne aittir. Onun ahlak anlayışı, varlığını daha çok akla, ilme borçlu olduğu dinî hikmete dayanır. Bundan dolayı da davranışların ölçüsü olarak akli kullanmaktan yanadır. Ama imanı da bir kenara bırakmaz. Esas olarak onda akılla imanı, beşerîyle ilâhîyi birleştiren bir ahlak anlayışı buluruz. Onun samimi ve kâmil bir mü'min tavrı içinde olduğunu anlatan pek çok mısraı yanında, ömrü boyunca taşıdığı ve kullandığı mührüne nakşedilmiş kendine ait şu Arapça beyit, Koca Râgıb Paşa'nın ruh cevheri hakkında fikir verir.

Mehmed, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile emân diliyor ve korktuklarından emîn olmak istiyor ve atâsını dahi talep ediyor (Abdurrahman Şeref, 1333, s. 69).

Râgıb'ın, veciz olmakla birlikte zaman zaman zerâfet ve incelikten bütünüyle yoksun gibi görünen üslûbu, vermek istediği mesaja fevkalâde uygun ve oldukça güçlüdür. Ancak sanatkarlıkları övünmenin ötesine geçemeyen pek çok usta şair unutulup gitmişken veya ilgi alanlarında kalırken Râgıb, bütün didaktizmine ve sadeliğine rağmen hâlâ hafızalarda yaşamaktadır. Bu yüzden, modern edebiyat tarihçileri de Râgıb'ın hakkını teslim etmekte gecikmemişlerdir.

Kaynaklar

Abdurrahman Şeref, (1333), "Berlin Hazîne-i Evrâkında Vesâik-i Kadîme-i Osmâniyye", TOEM, Sene 8, Cüz 44, s. 69.

Afyoncu, E., (2005), "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", Belgeler, sy. 30, s. 148-158, Ankara.

Ahmed Nüzhet, *Râgıb Paşa'nın Tercüme-i Hâli ve Yazıları*, TSMK, Yeniler, nr. 610.

Ahmed Resmî, *Sefinetü'r-rüesâ*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 639.

Âkif Mehmed Efendi, *Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2108.

Aktepe, M., *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Müri't-tevârih*, c. I, İstanbul.

Aydiner, M., (2005), *Koca Râgıb Mehmed Paşa-Hayatu Ve Dönemi (1699-1763)*, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

_____, (2007), *Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi- Subhî Târihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ayvansarâyî, Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, (F. Çetin Derin-Vahid Çabuk) İstanbul 1985

_____, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul 1281

Babinger, F., (1994), "Raghip Pasha", EI (New Edition), Vol. VIII, Leiden, s. 390-391.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

Banarlı, Nihad Sami, (1948) Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II, İstanbul

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emîrî, I. Mahmud, nr. 926, 2682, 2683, 2686, 3517, 4500, 8267.

_____, Ali Emîrî, III. Osman, nr. 332, 706, 1048, 1775, 2019, 2902, 3284, 3577, 3617, 7201, 7295.

_____, Ali Emîrî, III. Mustafa, nr. 8356, 12870.

_____, Cezâir ve Rakka Ahkâm Defterleri, nr. 24.

_____, A. AMD, nr. 5, 6, 7.

_____, A. NŞT, nr. 1378.

_____, A. RSK, nr. 1571, 1572, 1578, 1588, 1594, 1603, 1605.

_____, Cevdet, Dahiliye, nr. 4512, 4527, 6983, 7442, 7622, 9968.

_____, Cevdet, Askeri, nr. 18338.

_____, Cevdet, Timar, nr. 6088.

_____, Cevdet, Maliye, nr. 4941.

_____, D. BŞM, nr. 10537/42308.

_____, D. BŞM. MHF, nr. 38/5, 40/25, 41/46, 45/20, 60/17.

_____, MAD, nr. 3393, 10198.

_____, MD, nr. 133, 139-163.

_____, Mühimme-i Mısır, nr. 6, 7.

_____, NHD, nr. 7, 7/3, 8, 8/1.

Baykal, B. S., - Abdülkadir Karahan, (1979), "Râgıb Paşa", İA, c. IX, 594-598, İstanbul.

Beydilli, K., (1985), *Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, s. 33-78, İstanbul.

_____, (1984), *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 8, 139, İstanbul.

_____, (1997), "Korsika ve Osmanlı Devleti", İlmî Araştırmalar, c. IV, s. 17-46.

_____, "Mustafa III", TDVİA, c. 31, s. 280-283.

Demirbağ, Ö., (1999), *Koca Râgıb Paşa Ve Dîvân-ı Râgıb*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

El-Bediri, (1995), *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar (Berber Bediri'nin Günlüğü, 1741-1762)*, çev. Hasan Yüksel, Akçağ Yayınları, Ankara.

Erdem, S., (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, Ankara.

Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. VII-VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Irmak, Y., (1991), *III. Mustafa Ruznamesi [TSMK nr. E. 12358] (H. 1171-1177/M. 1757-1763)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Iitzkowitz, N., (1959), *Mehmed Raghıb Pasha: The Making of an Ottoman Grand Vezir*, Yayımlanmamış Doktora tezi, Princeton University.

İcâzetnâme an Râgıb Mehmed Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 1471/2.

İnalçık, Halil, (2003), *Şair ve Patron*, Ankara.

İzgöer, A. Z., (2003), *Koca Râgıb Mehmed Paşa, Tahkik Ve Tefvik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İzzî, (h. 1198), *Târih*, İstanbul.

Külliyât-ı Râgıb, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 533.

Muhammad Ar-Râgıb, (2000), *Mevzû'ât Mustalahât El-Mevzû'ât fî Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*, ed. Refik El-'Ağam-'Ali Dahrûğ, Beyrut.

Münşeât-ı Râgıb, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 1191/1; Lala İsmail, nr. 598; Ali Nihad Tarlan, nr. 85/1.

Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928

Özel, H. A., (2014), *Koca Râgıb Mehmed Paşa'nın Münşe'ât ve Telhîsâtı (Değerlendirme-Metin)*, Mimar Sinan G. S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pala, İskender, (1997), *Şairlerin Dilinden*, İstanbul

Pamukciyan, Kevork, **İstanbul Yazıları**, İstanbul

Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib, Râgıb Paşa, nr. 1489.

Sievert, H., (2006), *Ragib Mehmed Pasa (St. 1763)-Beziehungen, Bildung und Politik zwischen Arabischer Provinz und Hoher Pforte*, Doktora tezi, Ruhr Universität Bochum.

Soysal, F., (2006), *Koca Ragıp Paşa'nın Farsça Manzumeleri, (Metin-Çeviri-Yorum)*, Yüzüncü yıl Üniv. Sosyal bilimler Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Telhîsât-ı Râgıb Paşa, Bayezid, nr. 5848; Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, nr. 2028; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3442/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 725.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA, MD, nr. 7172.

_____, E 2266/2, E 10252.

Tott, B., *Türkler ve Tatarlara Ait Hatıralar (XVIII. Yüzyılda)*, çev. Mehmet R. Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Türek, A. İ., (1970), “Râgıp Paşa Kütüphanesi Vakfıyesi”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, sy. 1, s. 65-78, Erzurum.

Uraz, M., (1940), *Râgıp Paşa*, İstanbul.

Uzun, F. Ç., (2000), *Belgrad Hakkında Râgıp Paşa'ya Ait Bir Risale: Fethiyye-i Belgrad*, S.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), *Osmanlı Tarihi*, IV/1, IV/II, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Vâsıf, (h. 1219), *Târih*, c. I, İstanbul.

Yakıt, İsmail, () Ebcad, İstanbul

Yorulmaz, H., (1998), *Koca Râgıp Paşa*, Ankara.

_____, (1999), *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul.

Yüksel, S., (1974), “Koca Ragıp Paşa'nın Bilinmeyen Gazelleri”, *Türkoloji Dergisi*, VI/1, s. 77-80, Ankara.

_____, (1977), “Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yerleri”, *Türkoloji Dergisi*, VII, s. 23-33, Ankara.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 1-36